

Empowerment van vrouwen

Een methodologische handleiding

Empowerment van vrouwen

Een methodologische handleiding

Onderzoek uitgevoerd door de werkgroep « Gender en Indicatoren »
van de Commissie Vrouwen en Ontwikkeling.

Coördinatie en redactie: Sophie Charlier en Lisette Caubergs, met de
medewerking van Nicole Malpas en Ernestine Mula Kakiba

Dit document is het resultaat van twee jaar onderzoek door de werkgroep
van de Commissie Vrouwen en Ontwikkeling onder voorzitterschap van
Sophie Charlier (Entraide et Fraternité) en bestaande uit de volgende leden:
Lisette Caubergs (ATOL), Elisabeth Drory (Bridging the GAP), France Kittel (ULB),
Ernestine Mula Kakiba (vzw ARSDAPS), Véronique Staes (DGOS), Saskia Ravesloot
(BTC), Nicole Malpas (BTC), Kristien Smets (DGOS) en Sylvie Grolet (DGOS).

© Commissie Vrouwen en Ontwikkeling

Juni 2007

Wettelijk depot: 0218/2007/16

Spellingscontrole: Josiane Rompteau, Elisabeth Drory, H el ene Ryckmans, Sylvie Grolet

Vertaling: Lieve De Meyer, Susan Andrewes en Mercedes Monteagudo Romero

Illustraties: Lisette Caubergs

Lay-out: Braphics nv

Druk: Boone-Roosens nv

Commissie Vrouwen en Ontwikkeling

Karmelietenstraat 15

1000 Brussel

Tel.: + 32 (0) 2 501.44.43

Fax: + 32 (0) 2 501.45.44

E-mail : cvo-cfd@diplobel.fed.be

<http://www.dgos.be>

Inhoud

Empowerment van vrouwen Een methodologische handleiding

Voorwoord	
Het belang van dit initiatief voor DGOS.....	5
1. Inleiding.....	6
2. EMPOWERMENT: EEN NIEUW CONCEPT ?	
Inleiding.....	9
<i>Empowerment</i> en macht, een dynamisch proces.....	9
3. DE OPBOUW VAN DE METHODE	
Inleiding.....	12
De vier aspecten van <i>empowerment</i>	13
De cirkels van <i>empowerment</i>	14
3.1. Voorstelling van de verschillende componenten.....	15
3.2. Een individueel niveau en een collectief niveau.....	16
3.3. De verschillende stappen in de opvolging en de evaluatie.....	18
Conclusie	39

Voorwoord

Het belang van dit initiatief voor DGOS

In de werkzaamheden van DGOS vormt gender – de sociale en culturele relaties tussen mannen en vrouwen en de machtsverhoudingen tussen beide groepen – een centraal en transversaal thema. We kunnen ons natuurlijk afvragen of het belangrijk en nodig is om de genderrelaties centraal te stellen in het ontwikkelingsvraagstuk en in de strijd tegen armoede. Voor ons is gendergelijkheid gewoon een kwestie van mensenrechten, maar toch worden wij in ons dagelijks werk regelmatig geconfronteerd met nationale beleidsplannen of met ontwikkelingsprogramma's die niet voldoende rekening houden met de machtsverhoudingen tussen mannen en vrouwen.

Daarom willen wij er op wijzen dat het genderconcept absoluut noodzakelijk is om te begrijpen hoe armoede kan blijven bestaan en hoe vrouwen op een andere wijze worden getroffen door armoede dan mannen. Het is ook zeker nodig om na te gaan welke specifieke dynamiek vrouwen op gang brengen en hoe die soms de aanvaarde ontwikkelingsmodellen grondig in vraag kan stellen. Het is dus goed om aandacht te besteden aan de manier waarop vrouwen optreden als actoren van ontwikkeling en hoe zij investeren in diverse logica's om zich te redden. We moeten aantonen hoe zij strategieën uitwerken om hun macht te ontwikkelen en om in een werkelijke sociale machtsverhouding te treden – dat is *empowerment*.

Om dit alles te kunnen doen, hebben wij methodologische hulpmiddelen nodig.

Binnen DGOS worden genderthema's op transversale wijze behandeld, maar wij laten ons ook inspireren door het werk van de « Commissie Vrouwen en Ontwikkeling », een commissie die het beleid voor ontwikkelings-samenwerking moet ondersteunen.

Daarom staan wij achter dit initiatief dat een methode wil ontwikkelen om samen met de partners uit het Zuiden specifieke indicatoren uit te werken om empowerment te meten. Intern hebben wij een checklist opgesteld, die ons de mogelijkheid biedt om de evolutie van de genderverhoudingen in de landen waarin België aanwezig is, te vergelijken. Maar wij hebben ook belangstelling voor een meer diepgaand initiatief dat rechtstreeks verband houdt met de specifieke situatie op het terrein. Een initiatief dat uitgaat van de betrokken vrouwen en dat het mogelijk maakt om te meten hoe ontwikkelingsprogramma's bijdragen aan het proces van *empowerment*.

Martine Van Dooren,
Directrice van DGCD/DGOS
September 2006.

1. Inleiding

Op verzoek van DGOS heeft de werkgroep indicatoren van de Commissie Vrouwen en Ontwikkeling een dynamische methode uitgewerkt voor het opstellen van specifieke indicatoren van *empowerment* in het kader van ontwikkelingsprogramma's.

Waarom een methodologische handleiding? De voorbije twee jaar hebben wij nagedacht over *empowerment* als proces:

- een **individueel** proces dat bijdraagt tot het verwerven van een grotere zelfstandigheid, van een vermogen tot zelfbeschikking, van middelen die iedereen de mogelijkheid biedt om meer keuzes te hebben in het leven;
- en een **collectief** proces waarbij een groep het vermogen kan ontwikkelen om invloed uit te oefenen op maatschappelijke veranderingen waarbij een samenleving evolueert naar rechtvaardigheid en gelijkheid, vooral in de relaties tussen mannen en vrouwen.

De methodologische handleiding die wij hier aanbieden, is meer dan een zoveelste instrument of een checklist van indicatoren waarvan er sommige zeker ter plaatse of in documentatie te vinden zijn. Wij hebben gekozen voor een methode die tegelijk systematisch te werk gaat en die ook de mogelijkheid biedt om met de betrokken plaatselijke bevolking en/of groepen indicatoren uit te werken die aangepast zijn aan hun situatie.

De parameters die hier een rol spelen kunnen variëren al naar gelang:

- de sociaalculturele eigenheid van de landen, de regio's en hun inwoners.
- de verschillende soorten actoren in de samenwerking:
 - de actoren van ontwikkeling in hun eigen gemeenschap: individuele personen en hun organisaties/verenigingen;
 - ondersteunende organisaties: ngo's, overheidsdiensten, vormingsinstellingen, studiebureaus, enz.;
 - donoren: ngo's, staten en de multilaterale samenwerking, religieuze instellingen, enz.

Al deze betrokken partijen hebben hun eigen logica en dynamiek waarmee zij veranderingsprocessen en de resultaten van een interventie beoordelen. Daarom is het nuttig dat zij hun eigen indicatoren van *empowerment* en ontwikkeling formuleren. Bovendien variëren deze indicatoren al naargelang het niveau (micro, macro) en de betrokkenheid van alle actoren. Vandaar dat wij niet gekozen hebben voor een kant-en-klare lijst met indicatoren, maar voor een methodologische handleiding voor het opstellen van indicatoren van *empowerment* die een directe link hebben met de plaatselijke realiteit.

Empowerment is tenslotte niet het gevolg van eenzelfde lineaire of constante evolutie in samenlevingen, maar wel van een proces dat wordt opgebouwd vanuit vrouwenbewegingen en andere ontwikkelingsactoren.

Onze kijk op indicatoren van *empowerment* is vooral beïnvloed geweest door het werk van N. Kabeer, die deze als volgt definieert: *"Indicators of empowerment need merely 'indicate' the direction of change rather than provide an accurate measurement of it... We have seen how single measures, disembedded from their context, lend themselves to a variety of different meanings.*

There is an implicit assumption underlying many of these measurements that we can somehow predict the process of change involved in empowerment whereas human agency is indeterminate and hence unpredictable.

There is no single linear model of change by which a "cause" can be identified for women's disempowerment and altered to create the desired 'effect.'

To attempt to predict at the outset of an intervention precisely how it will change women's lives, without some knowledge of ways of "being and doing" which are realisable and valued by women in that context, runs into the danger of prescribing process of empowerment and thereby violating its essence, which is to enhance women's capacity for self-determination.

At the same time, equity requires that poorer women and other excluded groups are not just able to gain access to valued goods but to do so on terms of respect and promote their ability to define their own priorities and make their own choices. Such achievements are less easy to quantify since they deal more directly with the renegotiation of power relations and have to be far more sensitive to local cultural nuances. They would have to be monitored through methodologically pluralist approaches combining quantitative and qualitative data, preferably by grass-root-based organisations whose greater embeddedness in local realities and commitment to long term places them in a better situation to combine 'emic' understanding with 'etic' analysis". N.Kabeer¹

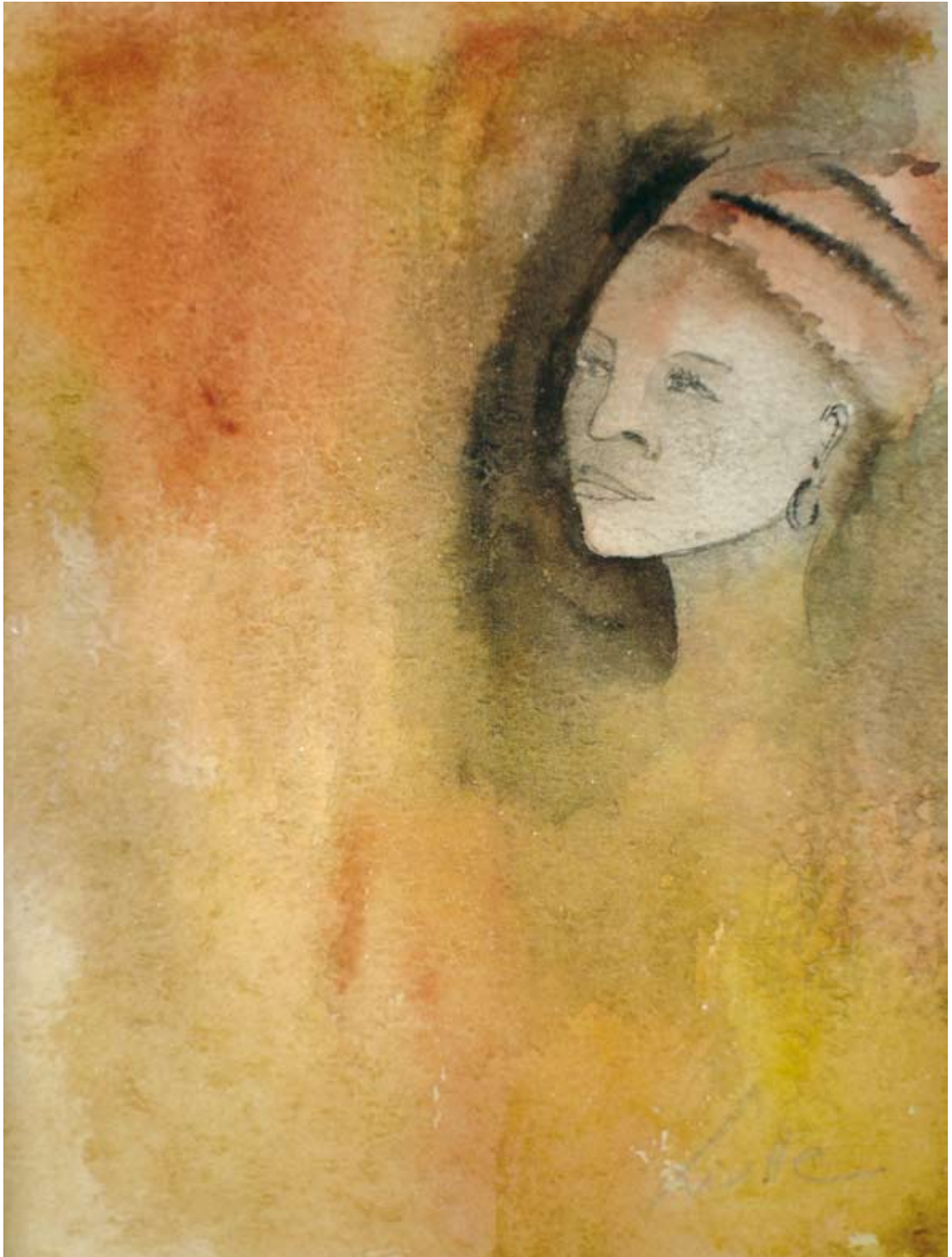
Doelstelling van de publicatie en beoogde doelgroep

Deze publicatie behandelt in eerste instantie de theoretische grondslagen van het concept *empowerment*, het concept dat wij hebben gekozen als centraal element om de evolutie te meten van de ontwikkeling van individuen en van gemeenschappen in het kader van ontwikkelingsprogramma's. We hebben ons gebaseerd op de benadering ontwikkeld door vrouwenbewegingen uit het Zuiden (in het bijzonder DAWN) en op het theoretische werk van Naila Kabeer, Sarah Longwe, Jo Rowlands en Magdalena León. Verder stelt deze handleiding een methode voor om specifieke indicatoren van *empowerment* te formuleren en worden er enkele praktische voorbeelden gegeven.

Deze aanpak is bedoeld voor verantwoordelijken voor programma's en projecten (bij de overheid en in de particuliere sector: de ngo's) en voor ontwikkelingsdeskundigen die belast zijn met de identificatie, formulering en evaluatie van programma's en projecten op het terrein. Zij biedt de mogelijkheid om samen met de plaatselijke bevolking (en/of betrokken groepen) indicatoren op te stellen die toelaten om, op basis van ervaringen en van de plaatselijke context, de evolutie van *empowerment* te meten. De publicatie spitst zich toe op een microbenadering van *empowerment* bij vrouwen, op lokaal vlak. Eenzelfde aanpak zou vervolgens moeten worden toegepast op de andere niveaus: op meso- en op macroniveau.

De methode is een eerste keer getoetst tijdens twee studiedagen georganiseerd door de Commissie Vrouwen en Ontwikkeling. Naar aanleiding van die seminars hebben wij waardevolle suggesties gekregen die wij bij de verdere uitwerking hebben gebruikt. Het instrument is ook geheel of gedeeltelijk uitgetest op het terrein in DR Congo, Kameroen, Guinee, Niger, Haïti en Bolivia.

¹ KABEER N. (2001), « Ressources, Agency Achievements: Reflections on the Measurement of Women's Empowerment », pp.17-57. Vertaling: "Indicatoren van empowerment moeten alleen een 'indicatie' geven van de richting van de verandering en niet een accurate meting van die verandering mogelijk maken... We hebben vastgesteld hoe afzonderlijke metingen, wanneer ze uit hun context worden gehaald, zich lenen tot een groot aantal verschillende interpretaties. Veel van deze metingen gaan er impliciet van uit dat we op de een of andere manier het veranderingsproces dat gepaard gaat met empowerment kunnen voorspellen, hoewel de menselijke invloed niet vaststaat en daardoor onvoorspelbaar is. Er bestaat geen uniek lineair model van verandering waarmee een 'oorzaak' van 'disempowerment' bij vrouwen kan worden geïdentificeerd en kan worden gewijzigd om het gewenste 'effect' te bereiken. Wanneer we proberen bij het begin van een interventie precies te voorspellen hoe die ingreep het leven van vrouwen zal veranderen, zonder enige kennis van de manieren van 'handelen en zijn' die haalbaar zijn en die door vrouwen in die context worden gewaardeerd, lopen we het gevaar dat we een proces van empowerment opleggen en daarmee precies de essentie ervan schenden, die erin bestaat het vermogen van vrouwen tot zelfbeschikking te bevorderen. Tegelijk vereist de rechtvaardigheid dat armere vrouwen en andere uitgesloten groepen niet alleen in staat zijn om toegang te krijgen tot gewaardeerde goederen, maar dat zij dat ook kunnen op een waardige manier, waarbij hun vermogen wordt bevorderd om hun eigen prioriteiten te bepalen en hun eigen keuzes te maken. Dergelijke realisaties zijn minder gemakkelijk te kwantificeren, omdat zij rechtstreeks te maken hebben met het heronderhandelen van machtsverhoudingen en dus veel meer aandacht moeten hebben voor plaatselijke culturele nuances. Deze realisaties zouden moeten worden opgevolgd door middel van diverse methodes die kwantitatieve en kwalitatieve gegevens combineren, bij voorkeur uitgevoerd door basisorganisaties die door hun sterkere verankering in de plaatselijke realiteit en door hun engagement op lange termijn beter geplaatst zijn om 'emic' inzicht (vanuit de actor, cultuurafhankelijk) te verbinden met 'etic' analyse (vanuit de observator, cultuuraafhankelijk)."

2. Empowerment: een nieuw concept²?

Inleiding

Het concept *empowerment* is niet nieuw. Vanaf de jaren '60 vinden we verwijzingen naar deze term, vooral bij de beweging van zwarte Amerikanen en ook in de theorie van Paolo Freire die gebaseerd was op de ontwikkeling van het kritische bewustzijn.

Vanaf 1985 begonnen de bewegingen van volkswomen in Latijns-Amerika en de Caraïben en ook de feministische bewegingen aanspraak te maken op het begrip "*empowerment*", en wel in twee betekenissen: enerzijds in verband met het vergroten van "macht", waarbij vooral de klemtoon werd gelegd op de versterking van het zelfrespect, het zelfvertrouwen en ook op het vermogen om richting te geven aan het eigen leven, en anderzijds in verband met de collectieve macht om de verhoudingen tussen mannen en vrouwen op verschillende terreinen te veranderen: op economisch, politiek, juridisch en socio-cultureel vlak.

Bij de ontwikkelingsorganisaties vond het concept *empowerment* ingang na de conferentie van Peking (1995). De verklaring van Peking (paragraaf 13) stelt *empowerment* van vrouwen voor als een essentiële strategie voor ontwikkeling: "*empowerment van vrouwen en hun volledige deelname op basis van gelijkheid in alle sectoren van de samenleving, waaronder ook de deelname aan de besluitvorming en de toegang tot macht, zijn van fundamenteel belang om te komen tot gelijkheid, ontwikkeling en vrede.*" Jammer genoeg hebben ontwikkelingsorganisaties de neiging, in hun aanpak en ook in de voorgestelde kwantitatieve indicatoren, om de betekenis van *empowerment* te beperken tot de mate waarin vrouwen in staat zijn om individueel voor zichzelf op te komen. De indicatoren houden geen rekening met de veranderingen in economische en maatschappelijke structuren, die zouden kunnen wijzen op een collectieve *empowerment* gelinkt aan maatschappelijke veranderingen. N. Kabeer (1992,1994) wijst erop dat het wel belangrijk is om aandacht te hebben voor kwantitatieve aspecten, zoals het aantal vrouwen met een directiefunctie in een onderneming of het aantal vrouwen met een politiek mandaat, maar voor haar volstaat dit niet. De *empowerment* aanpak gaat verder en stelt binnen het ontwikkelingsbeleid de rol van de verschillende actoren, mannen en vrouwen, in vraag.

Empowerment verplicht tot nadenken:

- over conflicten, over macht,
- maar ook over het onderzoek naar symbolische referenten en de analyse van de dieperliggende sociale structuren; dit opent nieuwe wegen voor ontwikkeling.

Empowerment en macht, een dynamisch proces

Om de betekenis van het woord *empowerment* te kunnen begrijpen, moeten we ons vragen stellen over het begrip 'macht'.

Het werk van M. Foucault biedt ons de mogelijkheid om macht te beschouwen als een meervoud: '**de machten**'. Hij gaat uit van de vaststelling dat er niet één macht bestaat die domineert, maar wel verschillende 'machten', verspreid als een 'sterrenbeeld'. De mannelijke dominantie drukt de macht uit van mannen over vrouwen, maar vrouwen oefenen van hun kant ook vaak onrechtstreekse en onzichtbare macht uit over mannen. Is dat niet de betekenis van het Afrikaanse spreekwoord '*Achter elke grote man staat altijd een grote vrouw*'?

² Gedeeltelijk overgenomen uit een artikel van CHARLIER S. (2006a), « *L'empowerment des femmes dans les organisations de commerce équitable : une proposition méthodologique* », pp. 87-109.

Empowerment wordt dan beschouwd als het proces van verwerving van 'macht' op individueel en collectief vlak. Het verwijst allereerst naar het vermogen van een individu of een gemeenschap om zelfstandig te handelen met betrekking tot het maken van keuzes in het eigen leven en in de samenleving. Daarnaast verwijst het begrip ook naar het proces en de middelen die nodig zijn om dit vermogen tot handelen te bereiken. *Empowerment* wordt hier bekeken als een proces, een dynamische constructie van identiteit met een dubbele dimensie: individueel en collectief. Deze benadering van macht vinden we terug bij veel feministische instellingen en ontwikkelings-ngo's³. Zij onderscheiden in het proces van *empowerment* vier niveaus van macht:

- **'macht over'**: dit begrip berust op verhoudingen van dominantie of ondergeschiktheid, die elkaar wederzijds uitsluiten. Het veronderstelt dat de macht slechts in een beperkte hoeveelheid bestaat, het gaat om een macht die wordt uitgeoefend over iemand of – minder negatief – die het mogelijk maakt om 'de andere te leiden'. Deze macht roept weerstand op die passief of actief kan zijn;
- **'macht tot'**: een macht die bestaat uit het vermogen om beslissingen te nemen, bevoegdheid te hebben, problemen op te lossen en een zekere creativiteit te ontwikkelen die in staat stelt om iets te verwezenlijken. Het concept heeft dus betrekking op intellectuele capaciteiten (kennen en *know how*) en ook op economische middelen: op toegang hebben tot en controle hebben over productiemiddelen en opbrengsten;
- **'macht met'**: sociale en politieke macht, die de aandacht vestigt op het concept van solidariteit, het vermogen om zich te organiseren, om te onderhandelen en om een gezamenlijk doel te verdedigen (individuele en collectieve rechten, politieke ideeën: lobbying, enz.). Mensen voelen aan dat zij macht hebben wanneer zij zich organiseren en zich verenigen om een gezamenlijk doel na te streven of wanneer zij dezelfde mening delen;
- **'innerlijke macht'**: dit concept van macht verwijst naar het zelfbeeld, het zelfrespect, de identiteit en de psychologische kracht (kunnen zijn)⁴. Het verwijst naar het individu; naar de manier waarop dat individu door zijn analyse, zijn innerlijke macht in staat is om invloed uit te oefenen op zijn leven en om zich veranderingen te kunnen voorstellen.

Het concept *empowerment* past dus goed in een visie van machtsverwerving, van greep krijgen op het eigen leven en van het vermogen om keuzes te maken. Dit concept van 'vermogen om keuzes te maken' komt uitvoerig aan bod bij A. Sen (2000)⁵ en wordt ook overgenomen door N. Kabeer (2001), die het heeft uitgebreid tot het *vermogen van personen om over zaken te beschikken en om keuzes te maken*.

Bovendien is er een duidelijk verband tussen enerzijds het vermogen tot *empowerment* en anderzijds de instellingen en de geldende wetten: wat zij toestaan en wat niet; deze dimensie heeft ook een band met de culturele aspecten van de samenleving waarin we leven.

Het concept van *empowerment* is vaak gebruikt in de betekenis van 'macht over'. Wij van onze kant stellen voor om ook de andere dimensies van macht in overweging te nemen: de 'innerlijke macht', de 'macht tot' en de 'macht met'.

³ Voor de vier vormen van macht vonden we vooral inspiratie in de teksten van Oxaal en Baden (1997), Jo Rowlands (1997), ATOL (2002) en Action Aid (2002).

⁴ Wij gebruiken hier het concept van 'zelfrespect' dat in de psychologie verwijst naar de eigenliefde, het zelfbeeld, het zelfvertrouwen, het erkennen van de eigen bekwaamheden, het erkennen van de eigen bekwaamheden door de anderen (waardering door de anderen).

⁵ Sen (2000) omschrijft het vermogen van een individu om 'zijn leven te kiezen' als bepalende factor voor het welzijn. Hij spreekt van *entitlement* als het vermogen van personen om over zaken te beschikken via de wettelijke middelen die beschikbaar zijn in de samenleving, het recht op toegang tot materiële en immateriële goederen; het geheel zou het burgerschap uitmaken.

Empowerment bestaat uit het individuele en het collectieve vermogen om meer manoeuvreer ruimte te verkrijgen, om toegang te krijgen tot en controle te verwerven over de middelen (inkomsten, macht, enz.).

De analyse van processen van *empowerment* toont aan hoe de kansen tot machtsverwerving kunnen worden gebruikt of worden afgewezen en ook hoe die kansen een verandering in de onmiddellijke en ruimere omgeving kunnen mogelijk maken.

De benadering van *empowerment* gebeurt dus op twee niveaus:

- met betrekking tot het vermogen tot persoonlijke verandering
- met betrekking tot politieke en maatschappelijke verandering.

3. De opbouw van de methode

Inleiding

Op basis van de theoretische grondslagen die we hierboven hebben toegelicht, hebben wij een methode ontwikkeld voor het opstellen van indicatoren om het proces van *empowerment* van vrouwen in het kader van ontwikkelingssamenwerking te kunnen opvolgen. Elke ontwikkeling is het resultaat van een proces van verandering dat wordt gestuurd door verschillende factoren. In het kader van de internationale samenwerking moet het mogelijk zijn om dit proces te volgen, te meten met behulp van indicatoren en eventueel aan te passen. We willen er op wijzen dat de keuze van indicatoren niet alleen te maken heeft met technische kennis, maar ook onvermijdelijk een afspiegeling is van maatschappelijke en politieke keuzes.

De rode draad in deze handleiding is het begrip *empowerment*. Vaak wordt *empowerment* beschouwd als één aspect naast vele andere, zoals zelfstandigheid of kwetsbaarheid, maar dat is een vrij simplistische benadering. Wij gaan er immers van uit dat het begrip *empowerment* verscheidene concepten omvat: het betekent enerzijds meer keuzes hebben bij het verwezenlijken van het levensproject en anderzijds werken aan veranderingen in de machtsverhoudingen tussen mannen en vrouwen om te komen tot sociale rechtvaardigheid. Dat betekent dus dat deze theoretische benadering van *empowerment* twee dimensies bevat: een individuele en een collectieve dimensie. Dit onderscheid vormt een eerste pijler waarop de methode is opgebouwd.

Een tweede pijler heeft betrekking op de AURA-methode (*Auto-Renforcement Accompagné* – Begeleide Zelfversterking⁶), die werd ontwikkeld in het kader van een actieonderzoek van ATOL⁷ over *empowerment* als bijdrage aan de versterking van de civiele samenleving. Tijdens dit initiatief hebben de partners uit Afrika op basis van de theoretische benadering van *empowerment* het idee gelanceerd om het concept ‘empowerment’ te analyseren en te ontleden in de aspecten: hebben (*avoir*) – kennen (*savoir*) – kunnen (*pouvoir*) – willen (*vouloir*). De opsplitsing van het concept *empowerment* in deze vier elementen bleek interessant om na te denken en zich uit te spreken over de resultaten en de impact van ontwikkelingsprogramma’s. Om die reden hebben wij ook gebruik gemaakt van deze aspecten bij het uitwerken van de methode om indicatoren van *empowerment* op te stellen.

⁶ Auto Renforcement Accompagné AURA, Guide méthodologique, ATOL, Leuven, 2002

⁷ ATOL, Informatiebemiddeling en Kennisbeheer in de Internationale Samenwerking.

De vier aspecten van *empowerment*.

HEBBEN (macht tot)

Dit aspect verwijst naar een sterkere economische macht in de vorm van materiële voordelen zoals een inkomen, grond, werktuigen of technieken. Die economische macht is niet beperkt tot het bezit van hulpmiddelen en rijkdommen. Het gaat ook over een betere gezondheid, het winnen van tijd, de toegang tot bepaalde diensten die bijvoorbeeld krediet, informatie en opleiding geven, tot gezondheidscentra, tot de markt, enz....

KENNEN en KNOWHOW (macht tot)

Kennen heeft te maken met grotere praktische en intellectuele kennis of vaardigheden die het mogelijk maken om optimaal de kansen te benutten die zich voordoen voor een individu of voor een gemeenschap. Het gaat ook over leiderschap, het gebruik van methodes, niveau van alfabetisatie en het vermogen om kritisch te analyseren en te redeneren. *Knowhow* wijst op het belang van het toepassen van kennis of het vermogen om kennis om te zetten in acties of in middelen.

WILLEN (innerlijke macht)

Hierbij gaat het om innerlijke macht, psychologische kracht of spirituele macht: iemands waarden, angsten, zijn of haar zelfvertrouwen, zijn of haar zelfbeeld. Het vermogen en de wil om zelf keuzes te maken met betrekking tot de eigen toekomst; de bewustwording van het eigen levensproject en ook van de uitdagingen die zich stellen voor de eigen gemeenschap. Het concept 'willen' omvat ook weer twee elementen: de geestestoestand (zijn) en het vermogen om die te gebruiken tegenover anderen (kunnen zijn).

KUNNEN (innerlijke macht en macht met)

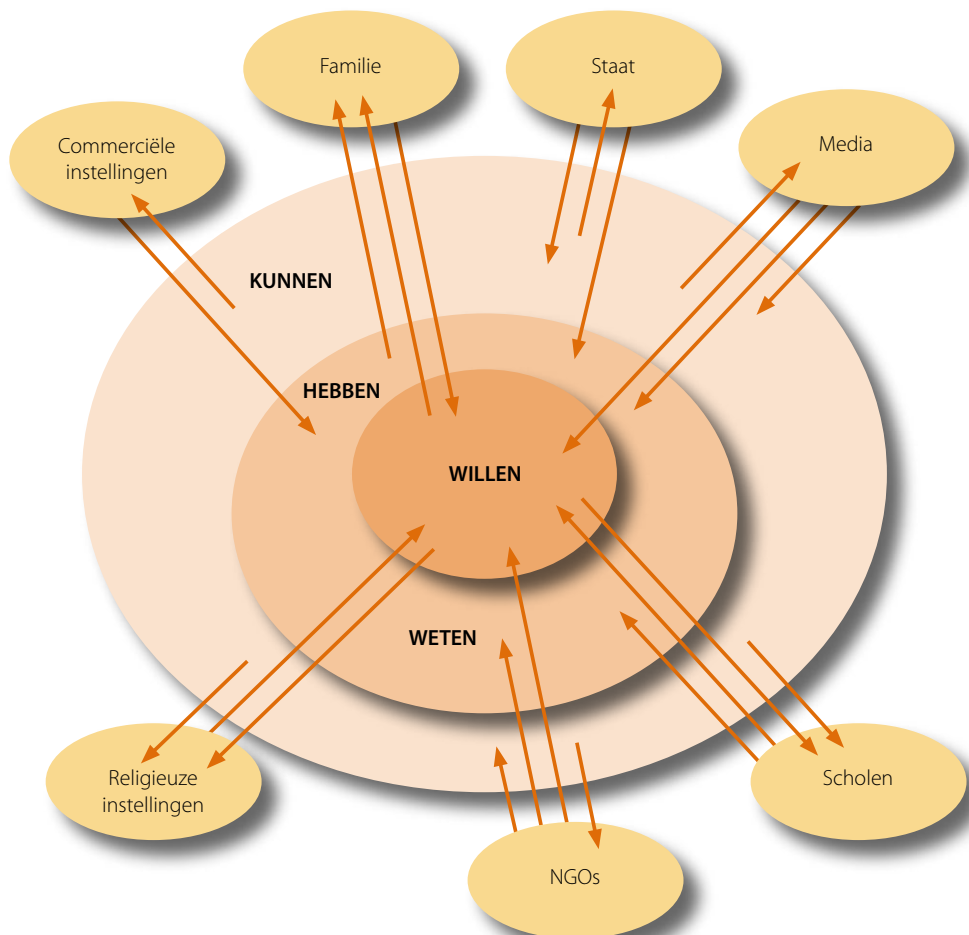
Dit aspect slaat op de mogelijkheid om beslissingen te nemen, om zelf verantwoordelijkheid te dragen, om vrij te zijn in het eigen handelen en om de eigen middelen te gebruiken (hebben, kennen, willen). Het nemen van beslissingen heeft te maken met verschillende aspecten:

- de mogelijkheid om beslissingen te nemen voor zichzelf; de mogelijkheid om deel te nemen aan de besluitvorming; de mogelijkheid om invloed uit te oefenen op de besluitvorming of controle uit te oefenen op de personen die de beslissingen nemen in iemands naam. In die zin heeft kunnen ook te maken met het zich organiseren om op die manier meer invloed te hebben op besluitvorming;
- de mogelijkheid om beslissingen te nemen voor anderen, om gezag uit te oefenen (omdat in bepaalde situaties iemand de beslissing moet nemen).

De cirkels van empowerment

In de AURA-benadering worden de verschillende componenten van macht en de dynamiek van het proces van *empowerment* visueel voorgesteld met behulp van cirkels van *empowerment*. Dit schema legt de nadruk op het verband tussen veranderingen op het niveau van het individu en groepen of verenigingen (binnen in de cirkels) en de veranderingen op het niveau van instellingen als het gezin, de staat, religieuze instellingen, onderwijsinstellingen, de media, de ngo's, enz. Het gaat hier om processen van maatschappelijke verandering.

De instellingen hebben een invloed op de ontwikkeling van het kennen, hebben, willen en kunnen van individuen en hun organisaties. Die relatie wordt visueel voorgesteld door de naar binnen komende pijlen. Bijvoorbeeld: het gezin heeft een belangrijke invloed op de ontwikkeling van het zelfvertrouwen en het zelfbeeld van een individu; de ngo's hebben een invloed op de ontwikkeling van de kennis van individuen en hun organisaties; de staat heeft een invloed op de mogelijkheid om zich te organiseren en maatschappelijke macht te versterken. Daartegenover staat dat individuen en hun organisaties (groepen, verenigingen, enz.) ook invloed kunnen uitoefenen op de instellingen van de samenleving en ook kunnen bijdragen aan de verandering van die samenleving. Die relatie wordt visueel voorgesteld door de pijlen naar buiten toe. Bijvoorbeeld: een vrouw kan invloed hebben op haar positie binnen het gezin, een groep van boerinnen kan invloed hebben op de markt om beter te kunnen onderhandelen over de prijzen van hun producten, een oudervereniging kan invloed hebben op het beleid van een onderwijsinstelling, enz.

Uiteraard hebben niet alle pijlen hetzelfde gewicht. Met andere woorden: de macht om invloed uit te oefenen is niet hetzelfde op alle niveaus. Een persoon heeft bijvoorbeeld niet dezelfde macht als een organisatie (groep, vereniging, enz.) om invloed uit te oefenen op een instelling als de markt of de staat. In de meeste gevallen zijn de pijlen die vertrekken vanuit de buitenste cirkel (de georganiseerde individuen) dus belangrijker dan de pijlen die vertrekken vanuit de binnenste cirkel (het individu).

We vermelden hier ook nog dat het schema niet alle invloedsrelaties weergeeft, zoals de relaties tussen de verschillende instellingen: de staat, de ngo's, de financiële of onderwijsinstellingen die uiteraard een grote rol spelen in veranderingen van de samenleving.

3.1. Voorstelling van de verschillende componenten

Om een algemeen overzicht te geven van de methode, stellen we de verschillende componenten en het verband tussen deze componenten voor in de vorm van twee schema's met acht kaders van 1.1. tot 2.4. De twee schema's visualiseren het idee dat het noodzakelijk is om indicatoren te ontwikkelen op twee niveaus:

- Schema 1: individueel niveau
- Schema 2: collectief niveau

Elk schema bestaat uit vier kaders die verwijzen naar de vier belangrijke etappes bij het formuleren van indicatoren:

- Kaders 1.1. en 2.1. : *Uitgangssituatie (baseline)*
De situatie voor de start van een programma op het vlak van mogelijkheden in relatie met de middelen (economische, menselijke en socio-politieke).
- Kaders 1.2. en 2.2. : *Input van het programma*
De bijdragen die het programma levert op het vlak van middelen (economische, menselijke en socio-politieke).
- Kaders 1.3. en 2.3. : *Resultaten van het programma*
De resultaten tijdens en aan het einde van het programma in de vorm van meer keuzemogelijkheden: op persoonlijk vlak (levensprojecten) en op niveau van de samenleving (gelijkheid tussen mannen en vrouwen).
- Kaders 1.4. en 2.4. : *Impact van het programma*
De veranderingen die het programma met zich mee brengt op het vlak van levenskwaliteit en sociale rechtvaardigheid.

Alle kaders worden gedetailleerd uitgewerkt om aangepaste indicatoren te kunnen formuleren. Het spreekt voor zich dat de geformuleerde indicatoren zullen verschillen afhankelijk van het soort programma en het soort actoren. Om die reden hebben wij – zoals eerder aangegeven – niet gekozen voor een standaardlijst met indicatoren, maar hebben we de voorkeur gegeven aan een handleiding die het mogelijk maakt om indicatoren te formuleren aangepast aan de context. Die indicatoren kunnen kwantitatief zijn (bijvoorbeeld het aantal kredieten dat is toegekend aan vrouwen) of kwalitatief (bijvoorbeeld de nieuwe duurzame activiteiten die worden opgezet op basis van een krediet). Opdat de indicatoren werkelijk zouden kunnen dienen voor opvolging en evaluatie, moeten zij specifiek zijn en ook meetbaar in de tijd. Tegelijk is het belangrijk dat zij worden erkend en aanvaard door de verschillende betrokkenen. Het formuleren van de indicatoren moet gebeuren op een participatieve en progressieve manier.

Samen met de betrokken vrouwen en mannen nadenken is op zich een belangrijk signaal van een *empowerment* aanpak. Door bewustwording en versterking zullen de actoren in staat zijn om een steeds belangrijker rol te spelen bij het formuleren van indicatoren en daarom moeten we ook spreken van een proces, van een evolutie. Tenslotte moeten we benadrukken dat het niet alleen belangrijk is om het proces van *empowerment* van vrouwen te volgen (op individueel en op collectief niveau), maar ook om na te gaan hoe de "*empowerment*" kloof tussen mannen en vrouwen verkleint.

"Gender-sensitive indicators have the special function of pointing out gender-related changes in society over time. Their usefulness lies in their ability to point to changes in the status and roles of women and men over time, and therefore to measure whether gender equity is being achieved. Because use of indicators and other relevant evaluation techniques will lead to a better understanding of how results can be achieved, using gender-sensitive indicators will also feed into more effective future planning and program delivery." Bron: CIDA⁸

3.2. Een individueel niveau en een collectief niveau

Werken aan de ontwikkeling van een samenleving betekent bijdragen aan maatschappelijke veranderingen op individueel niveau en op collectief niveau (een gemeenschap of de hele samenleving). Daarom moeten we indicatoren opstellen die het mogelijk maken om zowel de individuele als de collectieve *empowerment* te beoordelen, waarbij de ene vorm de andere versterkt en omgekeerd.

Schema 1: individueel niveau

De indicatoren op individueel niveau moeten de mogelijkheid bieden om na te gaan op welke manier individuen (vrouwen, mannen, meisjes en jongens) hun levensproject kunnen verwezenlijken of, met andere woorden, een waardig leven kunnen leiden dat overeenstemt met hun eigen waarden en criteria. Dit veronderstelt *empowerment* van individuen in de zin van 'meer keuzes hebben' en meer kansen kunnen benutten. Op langere termijn moet dit leiden tot een betere 'levenskwaliteit'.

Schema 2: collectief niveau

De indicatoren op collectief niveau moeten in staat stellen om maatschappelijke veranderingen op te volgen die leiden tot een rechtvaardige samenleving. We verstaan hieronder een samenleving die haar leden de mogelijkheid biedt om zich te organiseren en om mechanismen, systemen en structuren op te zetten die gelijke kansen garandeert voor vrouwen en mannen bij het verwezenlijken van hun levensproject. Het gaat met andere woorden over *empowerment* van de samenleving in termen van 'gendergelijkheid' of versterking van sociale rechtvaardigheid.

⁸ "CIDA's policy on Gender Equality", Canadian International Development Agency, Quebec, 1999, 30p. Vertaling: "Gendergevoelige indicatoren zijn speciaal bedoeld om gendergebonden veranderingen in de samenleving op te volgen in de tijd. Zij zijn nuttig omdat zij het mogelijk maken om veranderingen in de status en de rol van vrouwen en mannen in tijd op te volgen en om op die manier te meten of gendergelijkheid wordt bereikt. Omdat het gebruik van indicatoren en andere relevante evaluatietechnieken zal leiden tot een beter inzicht in de manier waarop resultaten kunnen worden bereikt, zal het gebruik van gendergevoelige indicatoren ook leiden tot een efficiëntere planning en uitvoering van programma's in de toekomst."

Schema 1: Indicatoren van *empowerment* - Individueel niveau

Uitgangssituatie	Input van het programma	Meer keuzemogelijkheden Levensprojecten	
		Resultaten van het programma	Impact op de levenskwaliteit
1.1 Economische middelen Menselijke middelen Socio-politieke middelen	1.2 Economische middelen Menselijke middelen Socio-politieke middelen	1.3 HEBBEN KENNEN en <i>KNOWHOW</i> WILLEN KUNNEN	1.4 HEBBEN KENNEN en <i>KNOWHOW</i> WILLEN KUNNEN

Schema 2: Indicatoren van *empowerment* - Collectief niveau

Uitgangssituatie	Input van het programma	Maatschappelijke keuze Gendergelijkheid	
		Resultaten van het programma	Impact op Sociale rechtvaardigheid
2.1 Economische middelen Menselijke middelen Socio-politieke middelen	2.2 Economische middelen Menselijke middelen Socio-politieke middelen	2.3 HEBBEN KENNEN en <i>KNOWHOW</i> WILLEN KUNNEN	2.4 HEBBEN KENNEN en <i>KNOWHOW</i> WILLEN KUNNEN

VOOR

ONTWIKKELINGSPROGRAMMA

NA

3.3. *De verschillende stappen in de opvolging en de evaluatie*

Kaders 1.1. en 2.1.: Uitgangssituatie (*baseline*)

Om een proces van verandering op te volgen en om uitspraken te doen over de resultaten ervan, moet men de uitgangssituatie kennen. Alleen dan kan men veranderingen die het resultaat zijn van een bepaald ontwikkelingsprogramma beoordelen of meten. Die uitgangssituatie wordt ook wel de '*baseline*' genoemd.

Voor het individuele niveau (1.1.) en voor het collectieve niveau (2.1.) analyseren we:

- De economische middelen: kapitaal, inkomen, grond, tijd, toegang tot de markt, gezondheidszorg, informatie, enz.
- De menselijke middelen: kennis van bedrijfsvoering, technische kennis, analytisch vermogen, kunnen lezen en schrijven, zelfvertrouwen, het zelfbeeld, enz.
- De socio-politieke middelen: georganiseerd zijn, deel uitmaken van systemen die gebaseerd zijn op solidariteit, mobiliteit, betrokkenheid bij het plaatselijke beleid, enz.

Eenzijds is het belangrijk om aan te geven in welke mate deze middelen verworven of onder controle zijn door te verwijzen naar Sarah Longwe en de verschillende gradaties van *empowerment*⁹. Voor de economische en menselijke middelen maken wij een onderscheid tussen de 'toegang' tot middelen en een werkelijke 'controle' met alle stadia daartussen. Vrouwen kunnen bijvoorbeeld toegang hebben tot grond zonder dat zij er controle over hebben, dat wil zeggen zonder dat zij zelfstandig kunnen beslissen over het gebruik van de grond. Hetzelfde geldt voor de socio-politieke middelen. Op dit niveau is het belangrijk om de mate van participatie aan te geven, gaande van een eenvoudige vertegenwoordiging in een groep of organisatie tot het deelnemen aan de besluitvorming met alle mogelijke varianten ertussen.

Anderzijds is het ook belangrijk om rekening te houden met de omstandigheden waarin mensen toegang hebben tot de middelen en de manier waarop zij daar greep op hebben. De toegang of de controle kunnen bijvoorbeeld afhangen van cliëntelistische vormen van afhankelijkheidsrelaties, extreem uitbuitende arbeidsvoorwaarden of zij kunnen worden bereikt op een manier die waardigheid en een gevoel van eigenwaarde en zelfrespect verleent¹⁰.

Meteen van bij het begin van het verzamelen van gegevens moeten we de informatie opdelen naar geslacht, leeftijd, maatschappelijke klasse, etnische groep, enz.

⁹ LONGWE S. (1999), "Women's Empowerment (Framework)", pp. 92-101.

¹⁰ KABEER N. (2001), « Ressources, Agency Achievements: Reflections on the Measurement of Women's Empowerment », pp.17-57.

Kaders 1.2. en 2.2.: Input in het programma

Om de specifieke doelstelling van een ontwikkelingsprogramma te verwezenlijken, wordt een geheel van strategieën, middelen en activiteiten ingezet. We spreken ook van de *input* van een programma. In het kader van de opvolging van het proces van *empowerment* van vrouwen in vergelijking met mannen, moeten we nagaan welke bijdrage het programma levert in de vorm van economische, menselijke en maatschappelijke middelen.

- Economische middelen: krediet, taakverlichting, technieken, grond, infrastructuur, vervoermiddelen, enz.
- Menselijke middelen: opleiding, begeleiding, *coaching*, uitwisselingsbezoeken, enz.
- Socio-politieke middelen: ondersteuning van organisaties, steun bij het opzetten van structuren, bij het opbouwen van netwerken, lobbying, enz.

Net zoals voor de '*baseline*' is het ook hier belangrijk om aan te geven welke soort bijdrage het programma nastreeft. Stelt het programma alleen middelen en strategieën voor om de toegang tot de middelen te bevorderen? Of gaat het verder en streeft het naar echte controle over deze middelen? Bijvoorbeeld: in het kader van een gezondheidsprogramma kan je de toegang tot gezondheidszorg bevorderen door de bouw van een gezondheidscentrum. Je kunt ook proberen de bevolking te begeleiden, zodat zij ook betrokken is bij het beheer van het gezondheidscentrum. En meer specifiek kan het programma ervoor kiezen om de capaciteiten van de vrouwen te versterken en om een gunstige omgeving te scheppen waardoor de vrouwen sterker betrokken zijn bij het beheer. Op collectief niveau kan een ontwikkelingsprogramma de civiele samenleving mee helpen versterken om deel te nemen aan het ontwikkelingsproces. We moeten nagaan of de organisaties passief vertegenwoordigd zijn in de politieke organen op lokaal niveau of dat ze daadwerkelijk deelnemen aan de besluitvorming en daarbij specifiek aandacht hebben voor de belangen van vrouwen.

Kaders 1.3. en 2.3.: De resultaten van het programma

Op dit niveau formuleren wij indicatoren om de resultaten van het programma te volgen en te evalueren tijdens de uitvoering en aan het einde van de interventie. Om de bijdrage aan *empowerment* van vrouwen te bekijken, gaan wij uit van vier aspecten: hebben – kennen – kunnen – willen. Wij willen er hier op wijzen dat de versterking van hebben, kennen, kunnen en willen moet worden bekeken vanuit de bedoeling om vrouwen meer keuzemogelijkheden te geven om, als individu, hun levensproject te verwezenlijken en om, als sociale groep, een samenleving op te bouwen gebaseerd op gelijkheid.

- De indicatoren op het vlak van 'hebben' moeten ons de mogelijkheid bieden om na te gaan in welke mate de vrouwen meer economische macht hebben: een verhoging van het kapitaal of het inkomen; een uitbreiding van de productiemiddelen zoals grond of technieken; een verbetering van de gezondheidszorg voor de vrouwen zelf en voor de leden van hun gezin; het winnen van tijd voor productieve activiteiten, voor de kinderen of om zich te ontspannen; de uitbreiding van informatie over de markt, de prijzen, de verbetering van de afzet van producten, enz. Voor bepaalde aspecten zijn kwantitatieve indicatoren nodig en voor andere moeten de indicatoren meer kwalitatief zijn om de evolutie te kunnen beoordelen. Opnieuw is het belangrijk om aandacht te besteden aan de aspecten 'toegang' en 'controle' en aan de omstandigheden waarin vrouwen en mannen toegang hebben tot de middelen en er controle over hebben..

- De indicatoren op het vlak van 'kennen' zijn bedoeld om na te gaan of vrouwen meer kennis hebben verworven: is hun vermogen om te analyseren, om kritisch te denken en zelfkritisch te zijn vergroot? Zijn zij beter in staat om mensen te begeleiden en om te gaan met conflicten? Kunnen zij lezen en schrijven? Kunnen zij de economische activiteiten beheren? Hebben zij een beter inzicht in de uitdagingen op niveau van de civiele samenleving? Kunnen zij diensten of samenwerkingsverbanden vergelijken en beoordelen? Enz. Ook de kwaliteit van de kennis en de omstandigheden waarin die kennis wordt toegepast, zijn van belang.
- De indicatoren op vlak van 'willen' zijn bedoeld om de uitbreiding van de keuzemogelijkheden van vrouwen te beoordelen dankzij een groter zelfvertrouwen, een sterker zelfbeeld of het vermogen om beter om te gaan met hun angsten. Er wordt ook gekeken op individueel vlak naar hoe vrouwen zich een beeld kunnen vormen van hun toekomst in overeenstemming met hun waarden. Op niveau van de gemeenschap wordt gemeten in hoeverre mensen sterker betrokken zijn bij de groep door een groter engagement of door het naleven van de regels in het kader van een gezamenlijk maatschappelijk project.
- De indicatoren op vlak van 'kunnen' moeten het mogelijk maken om na te gaan of vrouwen beter in staat zijn om zich te organiseren, om groepen te leiden en diensten te beheren, of zij capaciteiten hebben op vlak van lobbywerk en onderhandelen; of zij invloed kunnen uitoefenen op de instellingen (de overheid, financiële instellingen, onderwijsinstellingen, religieuze instituten, ngo's, enzovoort). Er moet ook aandacht zijn voor de mate van controle of de betrokkenheid op het niveau van de gemeenschap, gaande van een eenvoudige vertegenwoordiging tot een werkelijke deelname aan de besluitvorming.

Kaders 1.4. en 2.4.: De impact van het programma

De impactindicatoren zijn bedoeld om te beoordelen welke veranderingen het programma met zich mee heeft gebracht voor de vrouwen en in welke mate de kloof met de mannen is verkleind. Wij baseren ons op de vier aspecten van *empowerment*: hebben, kennen, willen, kunnen. Net zoals voor de resultaatindicatoren, willen we hier beklemtonen dat de impact van *empowerment* moet worden beoordeeld vanuit het standpunt van de verbetering van de levenskwaliteit van het individu en het versterken van sociale rechtvaardigheid in termen van gendergelijkheid.

- De indicatoren op vlak van 'hebben' moeten de mogelijkheid bieden om de werkelijk bereikte veranderingen te beoordelen (na afloop van het programma), bijvoorbeeld: het opzetten van duurzame economische activiteiten, de toewijzing van de middelen in het gezin dankzij een verhoging van het inkomen (voor de scholing van meisjes, persoonlijke verzorging, ...) enz. Op niveau van de gemeenschap, gaat het bijvoorbeeld over het opzetten van diensten zoals ziekenfondsen, kinderopvang, voorzieningen voor taakverlichting, spaar- en kredietcoöperaties.
- De indicatoren die betrekking hebben op 'kennen' moeten het mogelijk maken om de werkelijk bereikte veranderingen te beoordelen (na afloop van het programma) in verband met de mogelijkheden van vrouwen als individu en als groep om relevante keuzes te maken dankzij het vermogen om belangrijke informatie te beoordelen en te interpreteren; om te begrijpen wat er op het spel staat als het gaat over de lokale markt of het plaatselijke beleid; om na te denken over ongelijkheden tussen vrouwen en mannen binnen het gezin; om de basisbehoeften van de gemeenschap te beoordelen, te begrijpen en te kunnen omschrijven, enz.
- De indicatoren op vlak van 'willen' dienen om de veranderingen (na afloop van het programma) te

beoordelen in verband met de keuzes die vrouwen hebben dankzij een groter zelfvertrouwen, het verminderen van huiselijk geweld, de controle over de eigen seksualiteit, de moed om 'neen' te zeggen, enz. Voorbeelden op individueel niveau zijn persoonlijke projecten die verwezenlijkt zijn, engagementen die genomen zijn voor andere activiteiten in de gemeenschap buiten het programma, enz. Op collectief niveau gaat het bijvoorbeeld om het engagement van vrouwenverenigingen om zich in te zetten als actoren van verandering.

- De indicatoren op vlak van 'kunnen' moeten het mogelijk maken om de veranderingen (na afloop van het programma) te beoordelen in verband met het vermogen van vrouwen om hun mening te uiten, om hun rechten op te eisen en deel te nemen aan de besluitvorming als individu op diverse niveaus (binnen het gezin, in de gemeenschap, enz.). Op collectief niveau gaat het om het beoordelen van de invloed en de betrokkenheid van vrouwen als groep binnen de instellingen (politieke, economische, juridische en sociaalculturele instellingen).

Voorbeeld: FINCA in Congo/Kinshasa¹¹

Versterking van de socio-economische situatie van de vrouw in Congo.

FINCA (*Fondation Internationale pour l'Assistance Communautaire au Congo*) heeft de bedoeling de socio-economische situatie van de Congolese vrouwen te verbeteren door hun inkomen te verhogen; door de armoede te bestrijden en door hun financiële onafhankelijkheid te bevorderen. Het project staat ook open voor mannen.

Individueel niveau

Met betrekking tot de economische middelen

- De vrouwen willen hun inkomen verhogen, maar zij beschikken niet over de financiële of materiële middelen, noch over de noodzakelijke vorming om een handeltje op te zetten.
- Er bestaat een vraag naar opleiding en materiële ondersteuning en ook naar de toegang tot krediet.
- Zij proberen productiemiddelen te verwerven, zoals een molen voor het malen of pletten van graan, of zij willen een winkel of een verkoopruimte openen, ...
- Zij hebben geen toegang tot drinkbaar water.

Met betrekking tot de menselijke middelen

De situatie van de vrouwen wordt gekenmerkt door analfabetisme, onwetendheid, isolement, geen enkele vertegenwoordiging op geen enkel niveau. Dat leidt tot een situatie van grote armoede, een economische en maatschappelijke kwetsbaarheid en ook tot een ondergeschiktheid en een afhankelijkheid van de vrouwen ten opzichte van hun echtgenoot die alleen instaat voor het beheer van het gezinsinkomen en het nemen van de beslissingen binnen het gezin. Er is een gebrek aan zelfstandigheid, aan gelijkheid, aan gelijke rechten voor mannen en vrouwen en er is sprake van een structurele ongelijkheid. Er bestaat geen maatschappelijke of politieke rechtvaardigheid.

Op vlak van gezondheid:

Prevalentie van seksueel overdraagbare aandoeningen zoals HIV/AIDS, tuberculose, ...

Vrouwen worden als gebruiksvoorwerp beschouwd en zijn het slachtoffer van onwaardige praktijken.

Het ontbreekt aan structuren en middelen voor de begeleiding en de verzorging van mensen die lijden aan HIV/AIDS en/of tuberculose.

De vraag naar vorming is vooral gericht op:

- Kredietbeheer, alfabetisering
- Informaticacursussen, autorijlessen
- Het vervaardigen van diverse producten: voeding (confituur, gebak, gedroogde vis, vruchtensap, alcohol, enz.) en onderhoudsproducten (zeep, ontsmettingsmiddelen, parfums).

Met betrekking tot de socio-economische middelen

- De gezondheidsproblemen staan centraal, vooral in verband met HIV/AIDS en reproductieve gezondheid.
- Er is vraag naar sensibilisering over:
 - seksueel overdraagbare ziekten, HIV/AIDS, tuberculose, enz.
 - staatsburgerschap
 - gezinsplanning
- Er is vraag naar vorming over politieke thema's
Informatiebijeenkomst om de vrouwen uit te nodigen om deel te nemen aan de besluitvorming op gemeentelijk en nationaal niveau.

1.1

Economische
middelen

Menselijke
middelen

Socio-politieke
middelen

1.1 Uitgangssituatie - Individueel niveau

Economische middelen

Middelen HEBBEN - Toegang en controle

De situatie van vrouwen en mannen met betrekking tot:

- de economische middelen: grond, materiaal, kapitaal, tijd, gezondheid, water en energie, de markt, de arbeidsmarkt, informatie en vorming, enz.
- de mate van controle over deze economische middelen: toegang tot en controle over de middelen en de bijhorende diensten (gezondheidscentra, banken of instellingen voor microfinanciering, media, vormingsinstellingen, enz.)
- met inbegrip van de omstandigheden waarin mannen en vrouwen toegang hebben tot of controle hebben over deze middelen en diensten en de manier waarop keuzes worden gemaakt

Met speciale aandacht voor maatschappelijke verschillen: leeftijd, sociale klasse, etnische groep, religie, enz...

Menselijke middelen

KENNEN en *KNOWHOW* - Kennis en Vaardigheden

WILLEN - Zelfbeeld en zelfvertrouwen

De situatie van vrouwen en mannen met betrekking tot:

- kennis, creativiteit, verbeelding, enz.
- vaardigheden en het vermogen om kennis toe te passen en te gebruiken
- de mate van controle over deze middelen: toegang en controle

De situatie van vrouwen en mannen met betrekking tot:

- het zelfbeeld en het zelfvertrouwen
- hun wil en hun engagement om bij te dragen aan het ontwikkelingsproces

Met speciale aandacht voor maatschappelijke verschillen: leeftijd, sociale klasse, etnische groep, religie, enz ...

Socio-politieke middelen

KUNNEN - Zich organiseren – In groep werken - Solidariteit

De situatie van vrouwen en mannen met betrekking tot de volgende gegevens:

- de mogelijkheid hebben om zich te organiseren of in groep te werken – mobiliteit
- de mogelijkheid hebben om invloed uit te oefenen
- deel uitmaken van systemen gebaseerd op solidariteit voor sociale zekerheid
- de mate van controle of betrokkenheid op het niveau van organisaties en netwerken: betrokkenheid in de vorm van aanwezigheid of van deelname aan de besluitvorming.

Met speciale aandacht voor maatschappelijke verschillen: leeftijd, maatschappelijke klasse, etnische groep, religie, ...

Voorbeeld: FINCA in Congo/Kinshasa¹²

Versterking van de socio-economische situatie van de vrouw in Congo.

FINCA (*Fondation Internationale pour l'Assistance Communautaire au Congo*) heeft de bedoeling de socio-economische situatie van de Congolese vrouwen te verbeteren door hun inkomen te verhogen; door de armoede te bestrijden en door de financiële onafhankelijkheid te vergroten. Het project staat ook open voor mannen.

Collectief niveau

Economische middelen

- De vrouwengroepen bestaan, maar hebben weinig materiële en financiële middelen voor hun werking. Er is vraag naar kapitaal en naar toegang tot krediet. Deze vrouwen hebben als groep wel toegang tot kredieten van internationale instellingen, maar de risico's zijn zo groot dat zij daar liever geen beroep op doen.

Menselijke middelen

- Omdat de vrouwen een gebrek hebben aan opleiding en informatie, is de groep op zich vrij zwak. De vrouwen geven te kennen dat zij nood hebben aan technische vorming in verband met de activiteiten van de groep en vooral op het vlak van microkredieten. Zij willen graag beter geïnformeerd worden over hun rechten als groep en over de mogelijkheden om toegang te krijgen tot microkredieten, maar ook over de gevolgen van die kredieten en de manieren van terugbetaling.
- De groep is voor de vrouwen een middel om toegang te krijgen tot vorming en informatie, maar de groep is ook een netwerk waarop zij kunnen terugvallen.

Socio-politieke middelen

- De vrouwen vinden dat hun vereniging uitgesloten is van de besluitvorming en zij willen graag betrokken worden bij de beslissingen. Zij zijn vragende partij voor bewustmaking in verband met besluitvorming (het gezamenlijk uitstippelen van strategieën). Zij willen dat de groep op termijn ook hun rechten kan verdedigen ten aanzien van de politieke overheid.
- Zij zijn van mening dat vrouwen te weinig vertegenwoordigd zijn in het beleid. Zij hopen dat de groep een plek kan zijn waar bepaalde 'vrouwelijke leiders' worden gevormd, die zich dan met de steun van de andere vrouwen kandidaat kunnen stellen voor de verkiezingen van de president en het parlement. Hiervoor moet collectieve vorming worden georganiseerd over de politieke uitdagingen.
- Zij wijzen op de straffeloosheid in geval van geweldpleging op vrouwen. Momenteel is de groep niet voldoende opgeleid en geïnformeerd om de rechten van vrouwen te verdedigen. De vrouwen hebben nood aan vorming en moeten politieke strategieën ontwikkelen omdat de wetten zouden worden toegepast en zo hun rechten worden verdedigd.

2.1

Economische
middelen

Menselijke
middelen

Socio-politieke
middelen

2.1 Uitgangssituatie - Collectief niveau

Economische middelen

Middelen HEBBEN – toegang en controle

De situatie van vrouwen en mannen als groep in organisaties of in de gemeenschap met betrekking tot:

- de economische middelen: menselijk potentieel, materiaal en gebouwen, kapitaal, informatie en documentatie, vorming, enz.
- de mate van controle over deze economische middelen: toegang tot en controle over de middelen en de bijhorende diensten (banken of instellingen voor microfinanciering, media, vormingsinstellingen, enz.)
- met inbegrip van de omstandigheden waarin mannen en vrouwen toegang hebben tot of controle hebben over deze middelen en diensten en de manier waarop keuzes worden gemaakt

Met speciale aandacht voor maatschappelijke verschillen binnen groepen van vrouwen en mannen.

Menselijke middelen

KENNEN en KNOWHOW - Kennis en Vaardigheden

WILLEN - Behoren tot een groep

De situatie van vrouwen en mannen als groep in organisaties of in de gemeenschap met betrekking tot:

- kennis, creativiteit, verbeelding als groep
- vaardigheden en het vermogen om zijn kennis toe te passen en te gebruiken
- de wil en het engagement als groep – behoren tot een groep
- de mate van controle over deze middelen: toegang en controle

Met speciale aandacht voor maatschappelijke verschillen binnen groepen van vrouwen en mannen.

Socio-politieke middelen

KUNNEN - Zich organiseren - In groep werken - Solidariteit

De situatie van vrouwen en mannen als groep in organisaties of in de gemeenschap met betrekking tot:

- het vermogen om invloed uit te oefenen op instellingen (de staat, financiële instellingen, onderwijsinstellingen, religieuze instellingen, ngo's, enz.)
- de mate van controle of betrokkenheid op het niveau van de gemeenschap: betrokkenheid in de vorm van aanwezigheid of van deelname aan de besluitvorming.

Met speciale aandacht voor maatschappelijke verschillen binnen groepen van vrouwen en mannen.

Voorbeeld: Verhoging van de geldinkomsten van vrouwen (ARMF) Dosso/Niger

Het project 'Augmentation des Revenus Monétaires des Femmes de Dosso' (ARMF) in Niger, uitgevoerd door de Belgische Technische Coöperatie (BTC), heeft de bedoeling om de socio-economische situatie van plattelandsvrouwen te verbeteren door middel van de verhoging van hun inkomen.

Individueel niveau

Met betrekking tot de INPUT op individueel vlak heeft het programma strategieën uitgestippeld, middelen en activiteiten voorzien op vlak van:

Economische middelen:

Verlichting van het werk:

- Het programma heeft financiering voorzien voor het opzetten van gemeenschapsvoorzieningen (molens, waterputten, pompen, enz.) om het werk van de vrouwen te verlichten. Deze installaties staan ten dienste van alle vrouwen in het dorp zodat ze individueel tijd kunnen besparen.

Krediet:

- In het kredietluik voorziet het programma financiering voor groepen, maar de vrouwen hebben daar ook individueel voordeel bij. Zij hebben de gelegenheid om te leren hoe zij een financieringsaanvraag moeten opstellen en hoe zij activiteiten moeten plannen binnen de voorziene termijn.

Menselijke middelen:

Vorming:

- Versterking van de technische kennis, zoals methodes voor teeltverbetering, kennis over bedrijfsvoering, enz.; eerst worden lokale animatrices gevormd die op hun beurt vorming geven aan de leden van de vrouwengroepen en aan het hele dorp.
- Versterking van de capaciteiten voor analyse en onderzoek: de vrouwen (en de mannen als referentiepersonen) worden uitgenodigd om mee te werken in groepen voor actieonderzoek die problemen van de gemeenschap analyseren en oplossingen zoeken.

Sensibilisering:

- Dit luik richt zich zowel tot de mannen (echtgenoten, dorpschouwen, traditionele leiders) als tot de vrouwen en heeft de bedoeling de problemen te bespreken die vrouwen ondervinden bij het uitvoeren van economische activiteiten (op het vlak van mobiliteit, overbelasting, enz.), bij het deelnemen aan gemeenschapsactiviteiten (culturele beperkingen) en bij het goedbeheer van het gezinsbudget (controle over het inkomen, toewijzing van de middelen).

Socio-politieke middelen

Organisatie:

- Versterking van de solidariteit en de onderlinge hulp: het werken in groep biedt de mogelijkheid om de sociale positie van de vrouwen als individu te versterken, omdat zij de kans hebben om elkaar beter te leren kennen en middelen mobiliseren om elkaar te helpen.
- Versterking van het vertrouwen en het zelfrespect: het werken in groep biedt de mogelijkheid om de individuele vaardigheden beter te benutten, om te experimenteren en deel te nemen aan nieuwe activiteiten.

1.2

Economische
middelen

Menselijke
middelen

Socio-politieke
middelen

1.2 Input van het programma – Individueel niveau

Economische middelen

Middelen HEBBEN – Toegang en controle

- Materiële ondersteuning: toegang tot krediet – materiaal – watervoorziening – gezondheidsdiensten – landbouwinputs – markt – werkgelegenheid – documentatie – informatie – media – enz.
- Voor wie: mannen / vrouwen; andere maatschappelijke verschillen: leeftijd, maatschappelijke klasse, etnische groep, religie?
- Toegang en/of controle?
- Voorwaarden voor toegang en controle?

Menselijke middelen

KENNEN en *KNOWHOW* - Kennis en vaardigheden

WILLEN - Zelfbeeld en zelfvertrouwen

- Type van versterking van kennis: vorming – actieleren – *coaching* of begeleiding bij de toepassing van kennis – enz...?
- Type van begeleiding bij de versterking van het zelfbeeld en het zelfvertrouwen, de valorisatie van individuen, de versterking van de visie, de wil en het engagement
- Voor wie: mannen / vrouwen; andere maatschappelijke verschillen: leeftijd, maatschappelijke klasse, etnische groep, religie?
- Door wie: mannen / vrouwen, animatoren – begeleiders?

Socio-politieke middelen

KUNNEN - Zich organiseren – In groep werken – Solidariteit

- De toegang tot formele of informele groepen of verenigingen bevorderen voor individuen
- Voor wie: mannen / vrouwen; andere maatschappelijke verschillen: leeftijd, maatschappelijke klasse, etnische groep, religie?
- Door wie: mannen / vrouwen, animatoren – begeleiders?
- Mate van betrokkenheid: aanwezigheid of deelname aan de besluitvorming

Voorbeeld: Verhoging van de geldinkomsten van vrouwen (ARMF) Dosso/Niger

Het project 'Augmentation des Revenus Monétaires des Femmes de Dosso' (ARMFD) in Niger, uitgevoerd door de Belgische Technische Coöperatie (BTC), heeft de bedoeling om de socio-economische situatie van plattelandsvrouwen te verbeteren door de verhoging van hun inkomen.

Collectief niveau

Met betrekking tot de INPUT op collectief vlak heeft het programma strategieën uitgestippeld en middelen en activiteiten voorzien op vlak van:

Economische middelen:

Verlichting van het werk:

- Door het leveren van gemeenschapsvoorzieningen (molens, waterputten, pompen, enz.) beoogt het programma niet alleen de verlichting van het werk van de vrouwen, maar wil het ook hun prestige vergroten: het is dankzij de vrouwengroepen dat het dorp toegang krijgt tot de voorzieningen.

Krediet:

- In het kredietluik hebben groepen de mogelijkheid om te investeren in gemeenschapsgoederen voor hun groep of hun dorp. Zij leren ook hoe ze als groep toegang kunnen hebben tot instellingen voor microfinanciering.

Menselijke middelen:

Vorming:

- Versterking van de beheerscapaciteiten van groepen door middel van vorming voor vrouwelijke leiders en lokale animatrices: zij krijgen een specifieke begeleiding om hun rol binnen de groep te kunnen vervullen.

Sensibilisering:

- Dit luik is enerzijds bedoeld om de omgeving van de vrouwen bewust te maken van de problemen die zij ervaren als maatschappelijke groep in de samenleving, maar ook om op het belang te wijzen van synergie tussen mannen en vrouwen in het dorp.

Socio-politieke middelen:

Organisatie:

- Versterking van de capaciteit om te mobiliseren: het promoten van groepen is bedoeld om vrouwen de mogelijkheid te bieden om hun belangen beter te verdedigen, om toegang te hebben tot middelen (krediet, informatie, enz.) waartoe ze individueel geen toegang hebben of om activiteiten op te zetten die ze als individu niet kunnen realiseren.
- Versterking van de vaardigheden en het prestige van de vrouwengroepen: de groepen voor actieonderzoek bestaande uit leden van de gemeenschap, denken na over gemeenschappelijke problemen en zoeken oplossingen met behulp van plaatselijke middelen, expertise en met de steun van lokale experts, technische diensten, enz.

2.2

Economische
middelen

Menselijke
middelen

Socio-politieke
middelen

2.2 Input van het programma – Collectief niveau

Economische middelen

Middelen HEBBEN - toegang en controle

- Materiële ondersteuning: toegang tot financiering/subsidies/krediet – materiaal/gebouwen – communicatie-/vervoermiddelen – documentatie/informatie/vorming – enz.
- Voor wie: vrouwengroepen – mannengroepen - mannen / vrouwen als groep in verenigingen of de gemeenschap
- Toegang en/of controle?
- Voorwaarden voor toegang en controle?

Met speciale aandacht voor maatschappelijke verschillen (leeftijd, sociale klasse, etnische, groep, religie, enz...) binnen groepen van vrouwen en van mannen

Menselijke middelen

KENNEN en *KNOWHOW* - Kennis en vaardigheden

WILLEN - Behoren tot een groep

- Type van begeleiding om « lerende organisaties » te worden: vorming – *coaching*
- Type van begeleiding om het gevoel van het behoren tot een groep te versterken – de wil en het engagement – de waarden
- Voor wie: vrouwengroepen – mannengroepen - vrouwen / mannen als groep in verenigingen of in de gemeenschap
- Door wie: mannen / vrouwen, animatoren – begeleiders?

Met speciale aandacht voor maatschappelijke verschillen (leeftijd, sociale klasse, etnische, groep, religie, enz...) binnen groepen van vrouwen en van mannen

Socio-politieke middelen

KUNNEN - Zich organiseren - In groep werken - Solidariteit

- Steun aan de structurering en het beheer van groepen en/of organisaties
- Steun aan het opzetten van netwerken – technieken voor lobbywerk
- Voor wie: vrouwengroepen – mannengroepen – mannen / vrouwen als groep in verenigingen of in de gemeenschap
- Door wie: mannen / vrouwen, animatoren – begeleiders?

Met speciale aandacht voor maatschappelijke verschillen (leeftijd, sociale klasse, etnische, groep, religie, enz...) binnen groepen van vrouwen en van mannen

Voorbeeld: groepen van ambachtslui en boeren en boerinnen in de Boliviaanse Andes

Wij hebben gewerkt met groepen van ambachtslui (groepen die hoofdzakelijk of uitsluitend uit vrouwen bestonden) en boeren en boerinnen (gemengde groepen). Die hebben in workshops gezamenlijk een aantal resultaatindicatoren vastgelegd om het belang van *empowerment* van vrouwen te meten. Het onderzoek werd uitgevoerd in het Andesgebied in Bolivia¹⁵.

Individueel niveau

■ Willen:

Het gaat om indicatoren die toelaten om het zelfrespect en het zelfvertrouwen te meten. Wat het meest voorkomt is de evolutie van het zelfbeeld en het zelfrespect van de betrokkenen. Het erkennen van de eigen vaardigheden ook via de kijk van anderen – een positieve kijk op de competenties van de persoon. Mensen krijgen het gevoel iemand te zijn, een persoon die de groep nodig heeft en die onmisbaar is. Bovendien werden verschillende elementen van verandering benoemd op vlak van persoonlijke ontwikkeling en persoonlijke autonomie (tegenover de echtgenoot, broer, vader, enz.) en op vlak van tijdbesteding (vooral voor persoonlijke doeleinden), enz.

■ Hebben

Meestal valt een aantal tastbare elementen op, zoals:

- Het inkomen: evolutie van het individuele inkomen. De vrouwen stellen zich echter ook vragen over het gebruik van dit inkomen. Waarvoor wordt het gebruikt? Voor het gezin in het algemeen? Voor de kinderen? (voeding, schoolbenodigdheden, enz.) Of voor henzelf (kleren, persoonlijke vrijetijdsbesteding, enz.)?
- Het gaat ook om materiële voorwerpen: het productiemiddel is mijn eigendom (bijvoorbeeld het weefgetouw), de woning, de grond (aan wie behoort die toe? Als het huis bijvoorbeeld eigendom is van beide partners, welke documenten bewijzen dat dan? Wie heeft de beslissingsmacht? enz.).

■ Kennen en *knowhow*

Op individueel niveau gaat het vooral om vorming waartoe de vrouwen toegang hebben gehad: alfabetisering, technische vorming (beheer, boekhouding, verbetering van de productie, design, enz.). Een aantal opleidingen die de mogelijkheid bieden om individuele vaardigheden uit te breiden (soms met de bedoeling om ander werk te vinden dat meer waardering geeft, minder vermoeiend is, beter wordt betaald, enz.). Bij de *knowhow* vallen relationele vaardigheden op: de vaardigheid verwerven om te onderhandelen met anderen – de partner, de familie, enz.

■ Kunnen

Veranderingen in de genderrelaties en het opnemen van verantwoordelijkheden waarop vrouwen traditioneel gezien geen recht hebben. Zowel op het niveau van de groep, van de gemeenschap (gemeente, belangenvereniging, buurtcomité, enz.) als van de familie (relatie met de partner, de overige leden van de familie).

1.3

HEBBEN

KENNEN en KNOWHOW

WILLEN

KUNNEN

1.3 Resultaten van het programma – Individueel niveau

HEBBEN

- De voordelen (inkomen, gezondheid, vrije tijd, enz.) van vrouwen / mannen dankzij de activiteiten ontwikkeld door het programma; toegang tot productiefactoren (krediet – grond - water – technologie – enz.) – verlichting van het werk – toegang tot gezondheidszorg – markttoegang – enz.
- Toegang tot en/of controle van de voordelen? Keuze van gebruik van de voordelen?
- Voorwaarden voor toegang en controle?

Met speciale aandacht voor het verminderen van ongelijkheden tussen mannen en vrouwen en maatschappelijke verschillen: leeftijd, sociale klasse, etnische groep, religie, ...

KENNEN en KNOWHOW

- De kennis en vaardigheden ontwikkeld door vrouwen / mannen dankzij de acties, de informatie en de vorming verstrekt door het programma: een techniek beheersen of een krediet beheren – een watercomité kunnen leiden – een ziekte kunnen behandelen of zich ertegen kunnen beschermen – een probleem kunnen analyseren – op kritische wijze kunnen nadenken – de eigen situatie kunnen analyseren en begrijpen, evenals die van anderen als vrouw of man – het eigen standpunt en de eigen belangen kunnen verdedigen – enz.
- De kwaliteit van en de voorwaarden voor de toepassing van verworven kennis: vrouwen en mannen

Met speciale aandacht voor het verminderen van ongelijkheden tussen mannen en vrouwen en maatschappelijke verschillen: leeftijd, sociale klasse, etnische groep, religie, ...

WILLEN

- De versterking van het zelfbeeld en het zelfvertrouwen, van de visie dankzij de acties, vorming (bv. alfabetisering) en begeleiding van het programma: het beheersen van angsten – de gedragsveranderingen – de genomen initiatieven – verandering in de relaties – enz.
- De versterking van het persoonlijke engagement voor de eigen groep – in de eigen gemeenschap

Met speciale aandacht voor het verminderen van ongelijkheden tussen mannen en vrouwen en maatschappelijke verschillen: leeftijd, sociale klasse, etnische groep, religie, ...

KUNNEN

- De mogelijkheid hebben als individu (vrouw / man) om zich te organiseren en zijn sociale zekerheid te versterken dankzij de initiatieven van het programma
- De mogelijkheid hebben om deel te nemen aan de besluitvorming als individu op het niveau van de groep
- De kwaliteit van de betrokkenheid: aanwezig zijn – echt invloed kunnen uitoefenen

Met speciale aandacht voor het verminderen van ongelijkheden tussen mannen en vrouwen en maatschappelijke verschillen: leeftijd, sociale klasse, etnische groep, religie, ...

Voorbeeld: groepen van ambachtslui en boeren en boerinnen in de Boliviaanse Andes

Door lid te zijn van een organisatie voor solidaire economie, menen de vrouwen een collectieve *empowerment* te hebben ontwikkeld. Zij wijzen op de volgende elementen¹⁶ (opgesplitst volgens de verschillende dimensies van macht):

Collectief niveau

■ Willen

Hier gaat het om indicatoren die het mogelijk maken om het vermogen tot kritisch bewustzijn van de groep te meten. Zo is er bijvoorbeeld de bewustwording dat genderproblemen zich niet alleen individueel stellen maar ook op maatschappelijk, cultureel en politiek vlak.

■ Hebben

Het is interessant om vast te stellen dat de relatie tussen individuele en collectieve *empowerment* **verweven** is. Enerzijds biedt de organisatie de individuen de gelegenheid om zich te vormen en anderzijds versterken de individuen door hun vorming ook weer de capaciteiten van de organisatie. Uiteindelijk ontstaat binnen de organisatie een vermogen tot socio-economische verandering.

■ Kennen en *knowhow*

De leden nemen deel aan het beheer van hun organisatie en die verwerft het vermogen om tussen te komen op verschillende terreinen: op het economische, socio-culturele en ecologische vlak.

De organisaties zijn erkend en worden echte gesprekspartners.

Het gaat om indicatoren als het vermogen van de organisatie om te onderhandelen op de plaatselijke markt en op de internationale markt (het vermogen om in te spelen op de vereisten van de internationale markt). Een ander voorbeeld is het vermogen van de organisatie om lobbywerk te verrichten bij de politieke beleidsmakers. De resultaten van dit lobbywerk voor de leden van de organisatie worden gemeten (bijvoorbeeld: de toegang tot sociale zekerheid, de hervorming van het landbouwbeleid ten gunste van de kleinere boeren), of nog het vermogen van de organisatie om invloed uit te oefenen op juridisch vlak.

■ Kunnen

Er worden veranderingen in de ontwikkeling vastgesteld (op micro/lokaal en meso-macro/nationaal en internationaal niveau); veranderingen van maatschappelijke aard (veranderingen in de genderverhoudingen) en van politieke aard (de vertegenwoordiging van vrouwen in politieke instanties). Als indicatoren kunnen we bijvoorbeeld vermelden: de verantwoordelijkheid die vrouwen nemen op plaatselijk niveau: in politieke en vakbondsorganisaties en dergelijke, de deelname van vrouwen aan lokale projecten, het rekening houden met de specifieke noden van vrouwen bij het opstellen van de politieke agenda, enz. Een andere verandering van maatschappelijke aard is de perceptie en de erkenning binnen de organisatie (of de gemeenschap, de buurt) van de gelijke rollen die vrouwen en mannen kunnen spelen.

2.3

HEBBEN

KENNEN en KNOWHOW

WILLEN

KUNNEN

2.3 Resultaten van het programma – Collectief niveau

HEBBEN

- De versterking van de situatie van groepen van vrouwen / mannen met betrekking tot de economische middelen (menselijk potentieel, financiering, enz.) dankzij het programma
- Toegang tot en controle over de middelen
- De voorwaarden waarin groepen van mannen en van vrouwen toegang hebben tot of de controle hebben over deze middelen

Met speciale aandacht voor het verminderen van ongelijkheden tussen groepen van vrouwen en van mannen en voor maatschappelijke verschillen: leeftijd, sociale klasse, etnische groep, religie, ... binnen de groepen

KENNEN en KNOWHOW

- De resultaten van de versterking van het vermogen tot leren, van de creativiteit, de verbeelding van organisaties of groepen van vrouwen/mannen dankzij het programma: beter omgaan met groepen, verbeterde communicatie, onderhandeling en reflectie als groep
- Verbetering van de kwaliteit en van de voorwaarden van de toepassing van de kennis verworven als groep van vrouwen of van mannen

Met speciale aandacht voor het verminderen van ongelijkheden tussen groepen van vrouwen en van mannen en voor maatschappelijke verschillen: leeftijd, sociale klasse, etnische groep, religie, ... binnen de groepen

WILLEN

- De resultaten van het sterker gevoel van 'tot de groep behoren': de versterking van de visie, de wil en het engagement als groep dankzij het programma: naleven van procedures, betaling van bijdragen, respect voor verantwoordelijkheden en taken, solidariteitsacties, enz.

Met speciale aandacht voor het verminderen van de ongelijkheden tussen groepen van vrouwen en van mannen en voor maatschappelijke verschillen: leeftijd, sociale klasse, etnische groep, religie, ... binnen de groepen

KUNNEN

- De resultaten van de versterking van de capaciteiten van organisaties of groepen van vrouwen/mannen om invloed uit te oefenen op de instellingen (de staat, financiële instellingen, onderwijsinstellingen, religieuze instellingen, ngo's, enz.): de capaciteiten tot onderhandelen – tot lobbywerk in het kader van het programma: onderhandelingen over markt en prijzen, de deelname aan het beheer van de gemeenschapsvoorzieningen (bv. watertoevoer, een markt, enz.)
- Versterking van de mate van controle of betrokkenheid op het niveau van de gemeenschap: betrokkenheid in de vorm van aanwezigheid of in de vorm van deelname aan de besluitvorming.

Met speciale aandacht voor het verminderen van ongelijkheden tussen groepen van vrouwen en van mannen en voor maatschappelijke verschillen: leeftijd, sociale klasse, etnische groep, religie, ... binnen de groepen

Voorbeeld: Begeleiding van vrouwengroepen in Bangouya, Guinee

Om de indicatoren op het vlak van de impact te illustreren, baseren wij ons op een impactstudie die werd uitgevoerd tien jaar na de start van het project van ACT voor de begeleiding van vrouwengroepen in Bangouya in Guinee Conakry¹⁷.

Individueel niveau

■ Hebben

Het project had de bedoeling om de voedselzekerheid op verschillende niveaus te verbeteren: door de landbouwproductie te verhogen enerzijds en door de opslag van landbouwproducten anderzijds. De opslagplaatsen die zijn gebouwd in het kader van het project zijn in de eerste plaats bestemd voor de individuele leden van de groepen, maar ook de vrouwen en mannen die geen lid van die groepen zijn, hebben er voordeel bij. De impact hiervan uit zich in een grotere beschikbaarheid van zaaigoed en voeding. De voorraden zijn nu behoorlijk opgeslagen en zijn zo veilig voor dieven, voor brand en ook voor de gezinnen, die anders misschien vlugger geneigd zijn om ze vroegtijdig te gebruiken.

■ Kennen

De problemen in verband met het besturen van de groepen, de boekhouding en het omgaan met andere beheersinstrumenten hebben aangetoond hoe belangrijk alfabetisering is. De mannelijke boekhouders van de groepen zijn meer en meer vervangen door vrouwen die hebben leren lezen en schrijven. Op bepaalde plaatsen hebben de kinderen die niet naar school gingen de plaats ingenomen van volwassenen in de centra voor alfabetisering. Dit fenomeen is te verklaren door het feit dat de manier van aanpakken er minder star en streng is dan in het schoolsysteem van de overheid. De bevolking heeft van die gelegenheid gebruik gemaakt, omdat zij het onderwijs van de kinderen erg belangrijk vindt.

■ Kunnen

Door mee te werken in de groep, krijgen de vrouwen meer vrijheid om zich te verplaatsen en om activiteiten op te zetten, ook buiten het project. De mannen bevestigen dat de positie van de vrouwen in de gezinnen is veranderd als gevolg van het lidmaatschap van de groep. De communicatie tussen vrouwen en mannen over belangrijke beslissingen in het gezin is verbeterd en de vrouwen genieten meer aanzien dankzij de ervaring die zij opdoen in de groepen. Ook op vlak van onderlinge hulp en solidariteit is er een verbetering vast te stellen. Voor de aanvang van het project was het soms moeilijk om de *kilé*, het gemeenschapswerk op het veld, te organiseren. Dankzij het werken in groep hebben de vrouwen nu geen problemen meer om die activiteit georganiseerd te krijgen. De onderlinge hulp heeft ook nieuwe dimensies aangenomen. Zo heeft bijvoorbeeld een groep een krediet bij het *Crédit Rural* terugbetaald voor één van de leden die was opgenomen in het ziekenhuis.

■ Willen

De erkenning van de groepen door de samenleving en hun zichtbaarheid bij belangrijke gebeurtenissen heeft bijgedragen tot een sterker zelfbeeld en meer zelfvertrouwen bij de vrouwen die lid zijn van de groepen. Bij de opening van een van de opslagplaatsen hield de voorzitter van een groep een fantastische toespraak. Ook de betrokkenheid van de vrouwen bij de beslissingen binnen het gezin wijst op een sterker vertrouwen.

1.4

HEBBEN

KENNEN en KNOWHOW

WILLEN

KUNNEN

1.4 Impact - Individueel niveau

HEBBEN

- Meer keuze hebben in de ontwikkeling van economische activiteiten – van vrouwen in vergelijking met mannen – als gevolg van de uitbreiding van de middelen en de diversifiëring van de markten

- Meer keuze hebben in de toewijzing van middelen in het huishouden dankzij de verhoging van de inkomsten van vrouwen en mannen: bv. onderwijs voor meisjes, persoonlijke verzorging, enz.

- De evolutie van het sparen met het oog op de 'voorbereiding voor de toekomst' of voor het 'pensioen', enz.

Met speciale aandacht voor het verminderen van ongelijkheden tussen mannen en vrouwen en maatschappelijke verschillen: leeftijd, sociale klasse, etnische groep, religie, ...

KENNEN en KNOWHOW

De mogelijkheid van vrouwen / mannen om meer gefundeerde keuzes te maken dankzij het vermogen tot:

- beoordelen en interpreteren van belangrijke informatie: over gezondheid en de beschikbare diensten, over het belang van scholing van kinderen en van scholen, over de verschillende kredietsystemen, enz.
- begrijpen welke de uitdagingen zijn met betrekking tot het plaatselijke en nationale beleid dankzij betere inzichten en informatie
- begrijpen welke de uitdagingen zijn met betrekking tot de markt: prijsbepaling, monopolisering van de productieketen, enz.
- gezamenlijk nadenken met mannen en vrouwen over ongelijkheden binnen het huishouden

Met speciale aandacht voor het verminderen van ongelijkheden tussen mannen en vrouwen en maatschappelijke verschillen: leeftijd, sociale klasse, etnische groep, religie, ...

WILLEN

- Meer keuzes hebben bij het verwezenlijken van het eigen levensproject als vrouw / man dankzij een groter zelfvertrouwen, minder huiselijk geweld, controle over de eigen seksualiteit, de moed om 'neen' te zeggen, enz.

- Meer keuzes hebben en een groter engagement voor andere activiteiten in de eigen gemeenschap buiten het programma, dankzij een beter zelfbeeld en meer zelfvertrouwen

Met speciale aandacht voor het verminderen van ongelijkheden tussen mannen en vrouwen en maatschappelijke verschillen: leeftijd, sociale klasse, etnische groep, religie, ...

KUNNEN

- Nieuwe mogelijkheden hebben als individu (vrouw / man) om zich te engageren in de gemeenschap, om deel te nemen aan andere collectieve initiatieven, om zich te uiten, om op te komen voor zijn rechten, om zijn verantwoordelijkheid op te nemen, om zich te verplaatsen, om zich vrij te gedragen, enz.

- De mogelijkheid hebben om deel te nemen aan de besluitvorming als individu op verschillende niveaus: in het huishouden, in de gemeenschap, op het regionale en het nationale niveau

- De kwaliteit van de betrokkenheid: aanwezig zijn – echt invloed kunnen uitoefenen

- De mogelijkheid hebben om controle uit te oefenen op hen die beslissingen nemen in de naam van anderen, enz.

Met speciale aandacht voor het verminderen van ongelijkheden tussen mannen en vrouwen en maatschappelijke verschillen: leeftijd, sociale klasse, etnische groep, religie, ...

Voorbeeld: begeleiding van vrouwengroepen in Bangouya, Guinee

Om de indicatoren op het vlak van de impact te illustreren, baseren wij ons op een impactstudie die werd uitgevoerd tien jaar na de start van het project van ACT voor de begeleiding van vrouwengroepen in Bangouya in Guinee Conakry¹⁸.

Collectief niveau

■ Hebben

De economische activiteiten van de groepen hebben zich ontwikkeld in het kader van het project, zoals het kweken van groenten, de productie van aardnoten of de opslag van landbouwproducten. Hoewel diversifiëring niet evident is in een landelijke omgeving, hebben de vrouwen het initiatief genomen om nieuwe gezamenlijke activiteiten op te starten zoals de *kilé* als inkomensgenererende activiteit of het kweken van kippen als gemeenschappelijke onderneming. Dat heeft de mogelijkheid geboden om de risico's te spreiden en een bijdrage te leveren aan gemeenschapsacties zoals het herstel van de wegen.

■ Kennen

Doordat er vaak moeilijkheden opdoken bij het toekennen van kredieten door het *Crédit Rural* (een instelling voor microfinanciering), hebben de vrouwen van het bestuur van de Unie van vrouwengroepen begrepen dat de leden begeleiding nodig hebben bij deze activiteit. Iedereen werd verleid door de mogelijkheid om krediet op te nemen, maar niet alle vrouwen waren in staat om grote sommen geld te beheren. De vrouwen van het bestuur hebben de rol van bemiddelaar opgenomen tussen het *Crédit Rural* en de groepen. Zij hebben advies verleend en de voordelen en de risico's van de kredietaanvragen geanalyseerd. De vrouwen hebben als groep ook inzicht verworven in het beleid en de werking van de instellingen die microkrediet verstrekken.

■ Kunnen

Bij de start van het project werden 38 groepen opgericht en begeleid, maar in de loop van tien jaar zijn er 67 groepen ontstaan met in totaal 1959 vrouwen en 385 mannen. Deze nieuwe groepen zijn tot stand gekomen zonder enige tussenkomst van het project. Zij waren het resultaat van het fenomeen van het 'lopend vuurtje'. De groepen hebben zich georganiseerd in Unies die twee functies hebben opgeëist en verworven in de Kamer van Landbouw die in die periode werd opgericht. Na het bewind van Sékou Touré kwam er een beleid met minder sterke staatstussenkomst wat heeft geleid tot een economische opleving. De boerinnen van Bangouya hebben hier ook voordeel uit kunnen halen dank zij hun organisaties.

■ Willen

Op maatschappelijke vlak hebben de vrouwen als groep erkenning gekregen. De hele bevolking heeft kunnen vaststellen dat de groep de start vormde voor de ontwikkeling van hun gemeenschap. Heel wat mannen wilden ook een groep oprichten om mee te werken aan de vooruitgang van hun dorp. Op het niveau van de dorpsraden werd erkend dat 'de open geest van de vrouwen' – zoals een oudere het uitdrukte – hun een grotere stem in het openbare debat heeft opgeleverd. Een laatste indicator betreft het gedrag van de vrouwen die lid zijn van het bestuur van de Unies. Zij zetten zich in voor de verdediging van de belangen van de groepen en zij komen tussen op momenten, dat het moeilijk gaat binnen de groepen.

2.4

HEBBEN

KENNEN en KNOWHOW

WILLEN

KUNNEN

2.4 Impact - Collectief niveau

HEBBEN

Versterking van sociale rechtvaardigheid dankzij het opzetten van acties in de gemeenschap door:

- de oprichting van diensten: ziekenfondsen, crèches, spaar- en kredietkassen, diensten voor taakverlichting: watervoorziening, crèches, molens, openbaar vervoer, enz.
- toegang tot productiemiddelen: grond, kapitaal, inputs, informatie, vorming, enz.
- toegang tot de markt als groep, als coöperatie van vrouwen / mannen

Met speciale aandacht voor het verminderen van ongelijkheden tussen groepen van vrouwen en van mannen en voor maatschappelijke verschillen: leeftijd, sociale klasse, etnische groep, religie, ... binnen de groepen

KENNEN en KNOWHOW

Versterking van sociale rechtvaardigheid dankzij het vermogen tot nadenken en leren van de groepen van vrouwen / mannen om:

- de essentiële noden van de gemeenschap te beoordelen, te interpreteren en te formuleren: gezondheid, scholing, toegang tot financiële middelen (geldschietters, kredietinstellingen, enz)
 - uitdagingen te begrijpen in verband met het plaatselijke (en nationale) beleid dankzij betere inzichten en informatie
 - uitdagingen te begrijpen met betrekking tot de markt: prijsbepaling, monopolievorming in de productieketen, enz.
 - Uitdagingen te begrijpen in verband met gender: de ongelijkheden tussen mannen en vrouwen
- Met speciale aandacht voor het verminderen van ongelijkheden tussen groepen van vrouwen en van mannen en voor maatschappelijke verschillen: leeftijd, sociale klasse, etnische groep, religie, ... binnen de groepen

WILLEN

De bijdrage tot maatschappelijke verandering in de samenleving dankzij:

- het engagement van verenigingen of groepen van vrouwen / mannen als actoren van verandering: een uitgewerkte visie op sociale rechtvaardigheid, de concrete omschrijving van de rollen die de groepen moeten spelen in dit proces.

Met speciale aandacht voor het verminderen van ongelijkheden tussen groepen van vrouwen en van mannen en voor maatschappelijke verschillen: leeftijd, maatschappelijke klasse, etnische groep, religie, ... binnen de groepen

KUNNEN

De bijdrage aan maatschappelijke verandering in de samenleving dankzij:

- de versterking van het vermogen van organisaties of groepen vrouwen / mannen om invloed uit te oefenen op de instellingen (de staat, financiële instellingen, onderwijsinstellingen, religieuze instellingen, ngo's, enzovoort): de capaciteit tot onderhandelen – tot lobbywerk: het verkrijgen van voorzieningen voor de gemeenschap (bv. een markt, vrouwelijk personeel voor het gezondheidscentrum, een internaat voor meisjes, enz.).
- de deelname van groepen van vrouwen en mannen aan het gedecentraliseerde beheer van de gemeenschappen en het lokaal en nationaal beleid; aandacht voor de mate van betrokkenheid in de vorm van aanwezigheid of van deelname aan de besluitvorming.

Met speciale aandacht voor het verminderen van ongelijkheden tussen groepen van vrouwen en van mannen en voor maatschappelijke verschillen: leeftijd, sociale klasse, etnische groep, religie, ... binnen de groepen

Conclusie

De Belgische wet met betrekking tot de internationale samenwerking verduidelijkt dat « De Belgische internationale samenwerking heeft als hoofddoel de duurzame menselijke ontwikkeling, te realiseren door middel van armoedebestrijding, op basis van het concept “partnerschap” en met inachtneming van de criteria voor ontwikkelingsrelevantie. »¹⁹

In dit kader ligt de Belgische internationale samenwerking helemaal in de lijn van de vierde Wereldvrouwenconferentie van de Verenigde Naties (Peking, 1995) die erop wees dat « ... de promotie van de vrouw en de gelijkheid tussen vrouwen en mannen een mensenrecht zijn; een voorwaarde voor sociale rechtvaardigheid; een doelstelling die niet uitsluitend als interessant mag beschouwd worden voor de vrouwen. Het is de enige mogelijkheid om een leefbare, rechtvaardige en ontwikkelde samenleving op te bouwen. De versterking van de slagkracht van vrouwen en de gelijkheid tussen de seksen zijn essentiële voorafgaande voorwaarden voor de politieke, sociale, economische, culturele en ecologische veiligheid van alle volkeren ».

Nochtans hebben talrijke studies uitgewezen dat vrouwen, als groep, nog altijd minder toegang hebben tot onderwijs, tot productiemiddelen en minder economische en sociale kansen hebben dan mannen. Zij hebben meer te lijden onder de starre en onevenwichtige rol- en taakverdeling tussen mannen en vrouwen en zij nemen in mindere mate deel aan de besluitvorming dan mannen. Deze ongelijkheden tussen mannen en vrouwen staan de ontwikkeling in de weg.

Hoe kunnen wij zorgen voor meer evenwicht op vlak van rechten en kansen voor vrouwen en mannen? Hoe kunnen wij bijdragen aan de versterking van de macht van vrouwen, niet alleen op het economische en het sociale vlak, maar ook op individueel niveau?

Met deze *methodologische handleiding voor de benadering van empowerment van vrouwen* hebben we een theoretische benadering van het concept van *empowerment* willen geven maar tevens een praktisch hulpmiddel voor de verschillende actoren van ontwikkelingssamenwerking. We hopen dat ze de mogelijkheid biedt om samen met de plaatselijke bevolking een aantal indicatoren op te stellen om, op basis van de ervaringen van deze mensen en van de plaatselijke context, de evolutie van *empowerment* te meten. Dankzij deze handleiding moeten actoren een beter zicht krijgen op de werkelijke situatie van mannen en vrouwen en beter in staat zijn om de uitdagingen te analyseren om de macht van vrouwen te versterken.

Tot slot willen wij iedereen aanraden om met deze methodologische handleiding aan de slag te gaan, om bij te dragen aan de *empowerment* van vrouwen en aan het versterken van hun deelname aan de ontwikkeling van hun gemeenschap, in een geest van gedeelde « *knowhow* » en kennis, met respect voor de andere en voor zichzelf.

¹⁹ Art. 3. van de wet van 25 MEI 1999 – Wet betreffende de Belgische internationale samenwerking.

Bibliografie

- ACDI (Agence Canadienne de Développement International) (1997), *Manuel pour les Projets*, Canada.
- ACTION AID, ROMANO Jorge O. (2002), *Empoderamiento: enfrentemos primero a questão do poder para combater juntos a pobreza*, Document de Apoio apresentado no International Workshop, septembre 2002, Rio-Brazil.
- ATOL (2002), *L'AURA ou l'auto-renforcement accompagné*, manuel pédagogique destiné aux formateurs-trices, animateurs-trices pour l'accompagnement de groupes dans un processus d'empowerment, Leuven.
- CHARLIER S. (2006a), « L'empowerment des femmes dans les organisations de commerce équitable : une proposition méthodologique », in, AUROI C. et YEPEZ DEL CASTILLO I. (sous la direction de) (2006), *ECONOMIE SOLIDAIRE ET COMMERCE ÉQUITABLE. Acteurs et Actrices d'Europe et d'Amérique latine*, UCL/ Presses Universitaires de Louvain, IUED, Genève, pp. 87-109.
- CHARLIER S. (2006b), *L'économie solidaire au féminin : quel apport spécifique pour l'empoderamiento des femmes ? Une étude de cas dans les Andes boliviennes*, UCL presses universitaires de Louvain.
<http://edoc.bib.ucl.ac.be:81/ETD-db/collection/available/BelUcetd-12032006-175843/>
- FALQUET J. (2003), « Genre et développement' : une analyse critique des politiques des institutions internationales depuis la Conférence de Pékin », in REYSOO F. et VERSCHUUR Chr. (textes réunis par) (2003), *On m'appelle à régner. Mondialisation, pouvoir et rapport de genre*, IUED, UNESCO, DDC, pp. 59-87.
- KABEER N. (1992), *Triple Roles, Gender Roles, Social Relations: The Political Sub-Text of Gender Training*, Institute of Development Studies, Sussex (Discussion Paper).
- KABEER N. (1994), "Reversed Realities: Gender Hierarchies", in, *Development Thought*, Verso London.
- KABEER N. (2001), "Resources, Agency, Achievements: Reflections on the Measurement of Women's Empowerment", in, SIDA/Swedish International Development Cooperation Agency, *Discussing women's Empowerment. Theory and Practice*, Sida studies n°3, pp. 17-57.
- LEON M. (2000), *Poder y empoderamiento de las mujeres* (compil.), TM Editores, UN- Facultad de Ciencias Humanas, (première édition en 1997).
- LEON M. (2000), "El empoderamiento en la teoria y práctica del feminismo", in, LEON M. (2000), *Poder y empoderamiento de las mujeres* (compil.), TM Editores, UN- Facultad de Ciencias Humanas, (première édition en 1997), pp. 1-26.
- LONGWEZ S. (1999), "Women's Empowerment" (Framework), in, *A guide to gender-Analysis*, OXFAM.
- ROWLANDS J (1995), "Empowerment examined", *Development*, in, *Practice 5 (2)*, Oxfam, Oxford.
- SEN A.K. (2000), *Repenser l'inégalité*, Seuil, Paris.
- NORAD (1999), *Handbook in Gender and Empowerment assessment*.
www.norad.no/items/967/38/0166153665/Handbook%20in%20gender%20and%20empowerment%20assessment.doc (mai 2006).
- OXAAL Z., BADEN S. (1997), *Gender and empowerment : definitions, approaches and implications for policy*, BRIDGE, Briefing prepared for the Swedish International Development Cooperation Agency (SIDA), Report n°40.

Andere publicaties van de CVO

Beschikbaar in PDF op de site (of op aanvraag bij secretariaat van de CVO) :

http://www.dgcd.be/nl/themas/gender/cvo_publicaties.html

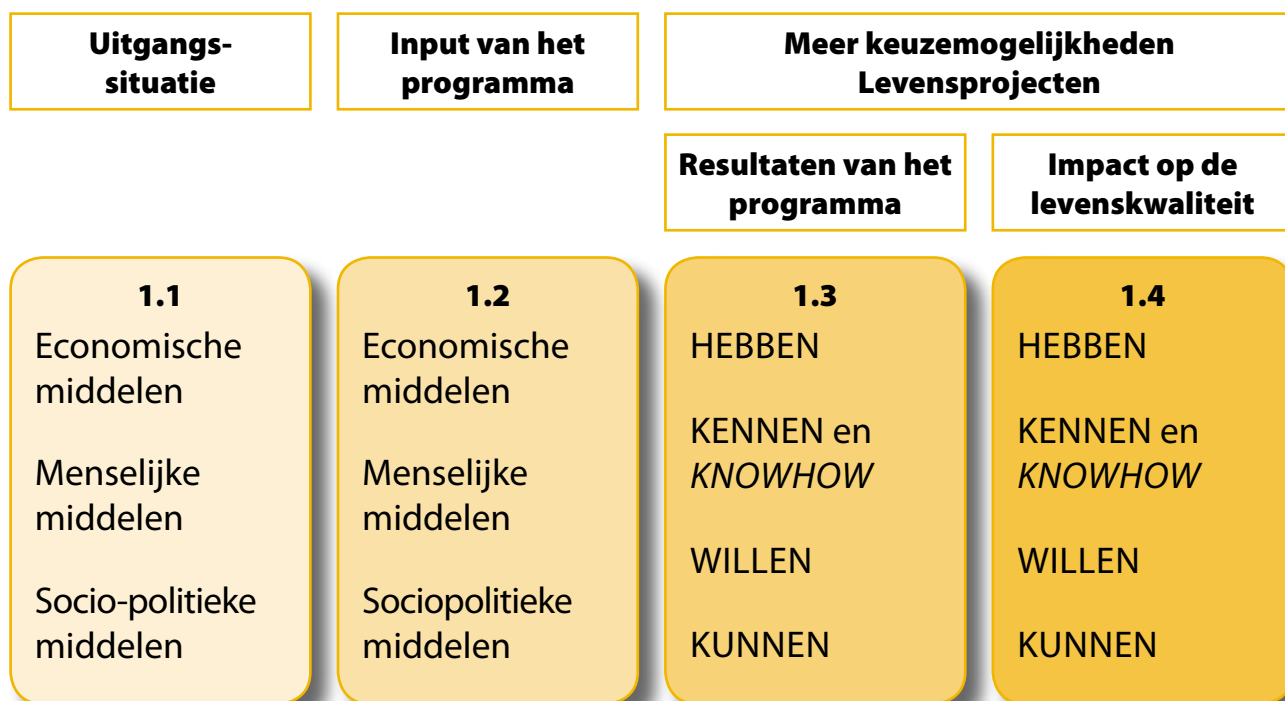
- Voorstellingsbrochure (september 2000)
- De genderbenadering in de financiering van ontwikkeling – Verslag seminarie van 12/10/01
- Een stap verder naar gelijkheid tussen vrouwen en mannen (december 2001)
- Memorandum: genderintegratie (juni 2002)
- Verslagboek van de conferentie “Kinderen in oorlog” (1 oktober 2002)
- De impact van GATS op de genderverhoudingen (februari 2003)
- Verslagboek van de conferentie “Vrouwen gaan verder dan de Millenniumdoelstellingen” (10 oktober 2003)
- Verslag van het internationaal colloquium “JAMMU: Een betere gezondheid voor meisjes” (20, 21, 22 november 2003)
- Steekkaarten naar aanleiding van de tiende verjaardag (december 2004):
 - De Commissie Vrouwen en Ontwikkeling
 - Samenstelling van de CVO
 - Werkgroepen van de CVO
 - Gendermainstreaming
 - Juridische en strategische instrumenten
 - Internationale conferenties
 - Terminologie
 - Gender, conflicten en vredesopbouw
 - Gender en economie
 - Gender en leefmilieu
 - Gender en armoede
 - Gender en gezondheid
- Brochure “Vrouwen gaan verder dan de Millenniumdoelstellingen” (april 2005)
- Vrouwen uit het Zuiden in beweging. Geen vooruitgang mogelijk zonder toegang tot gezondheid en respect voor de reproductieve rechten (Wereldvrouwenmars - Debat met de gasten uit het Zuiden, Conféttia, Brussel, 16 oktober 2005)
- Evoluties in het ontwikkelingsdenken en –beleid: nieuwe kansen voor gendergelijkheid!? PRSP's en SWAP's vanuit een genderperspectief. (mei 2007)

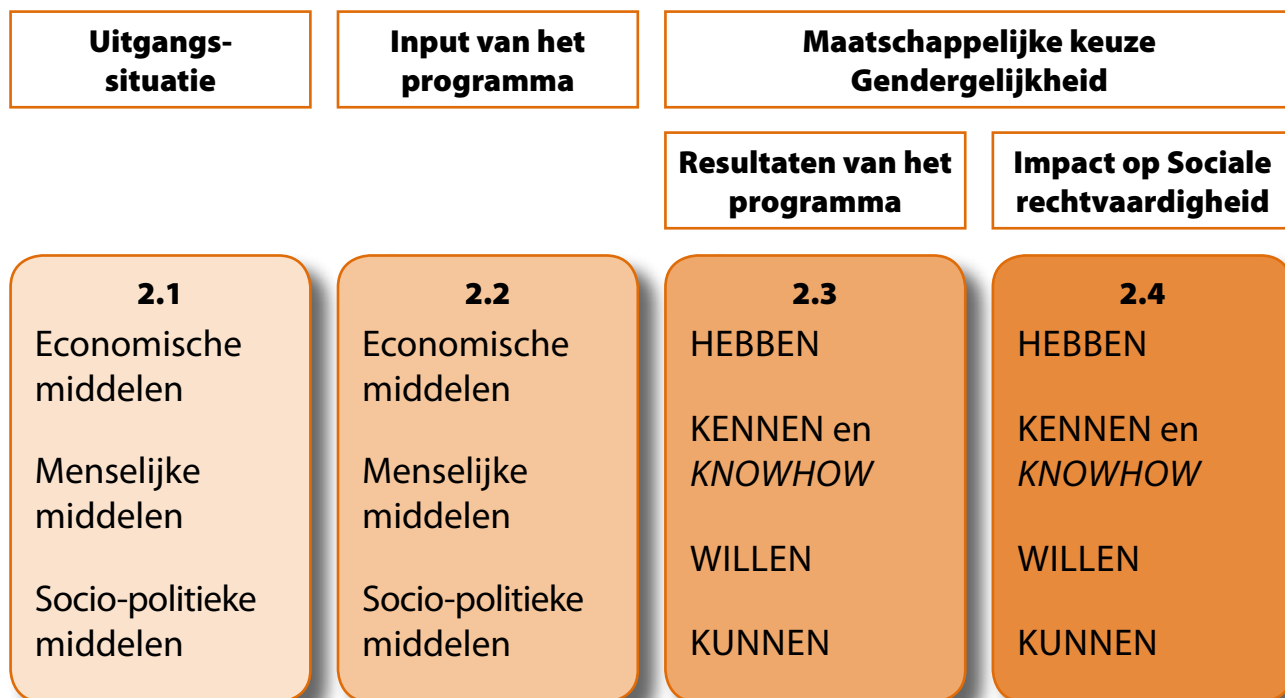
Commissie Vrouwen en Ontwikkeling
Karmelietenstraat 15
1000 Brussel
Tel.: + 32 (0) 2 501.44.43
Fax: + 32 (0) 2 501.45.44
E-mail : cvo-cfd@diplobel.fed.be
<http://www.dgos.be>

Schema 1: Indicatoren van *empowerment* - Individueel niveau

Schema 2: Indicatoren van *empowerment* - Collectief niveau

VOOR

ONTWIKKELINGSPROGRAMMA

NA